

פוליטיקה

לפני סבסטיה: ניסיונותיה של 'קבוצת שכם' להקים התנחלות, 1969-1970

אמיר גולדשטיין ואלחנן שילה

תקציר

במאמר זה אנו מתמקדים בפרשה לא מוכרת שעניינה ניסיונות עיקשים להקים התנחלות בשכם ובסביבתה בשנים 1969-1970. צעירים, רובם יוצאי בית"ר (קבוצת שכם) שמקורבים לימין הציוני, ניסו לעלות שבע פעמים על הקרקע, שלא לפי עמדת הממשלה, בכוונה להקים יישוב יהודי בלב השומרון. פעם אחר פעם פינו אותם כוחות הביטחון בנחישות. על אף העיסוק הרב בניסיונות ההתנחלות בגדה המערבית לאחר מלחמת ששת הימים, לא קיבלה הפרשה התייחסות במחקר. הרקע להתהוות הקבוצה הוא הפער העמוק בין ההצהרות הרמות של מנחם בגין, מנהיג גח"ל ותנועת החרות, בדבר הרצון לאחוז בשטחי יהודה ושומרון ובין מעשה ההתיישבות המצומצם של התנועה.

במאמר נבחן את התגובה הנחושה של הממשלה לניסיונות העלייה, את החוגים שתמכו בקבוצה ואת האמביוולנטיות של מנחם בגין, שכיהן בזמן הניסיונות הראשונים כשר בלי תיק. כמה שנים אחרי כן ערכו חברי גרעין אלון מורה מהלך דומה; זה זכה בסופו של דבר להצלחה עם אישור הממשלה להתיישבות חברי הקבוצה במחנה קדום. במאמר גם נעמוד על הקשרים ועל ההשפעות שבין קבוצת שכם לגרעין אלון מורה.

מילות מפתח: גולדה מאיר, הימין הציוני, התנחלות, מנחם בגין, פרשת סבסטיה, שכם

מבוא

פרשת אלון מורה (המכונה גם פרשת סבסטיה או קדום) נחשבת בכתיבה האקדמית ובשיח הציבורי אבן הדרך המרכזית בתולדות מיזם ההתנחלות הישראלי בגדה המערבית. מאמץ ההתנחלות הנחוש בשומרון, ובכלל זה שמונה ניסיונות התיישבות חוזרים ונשנים (מאמצע 1974 עד שלהי 1975), נתפס כמסמל ומבטא שלב חדש, שלו המאפיינים האלה: מתנחלים מרקע דתי-משיחי, השונה משל רוב מקימי היישובים החדשים בישראל שהיו קרובים לתנועת

* מאמר זה הוא חלק ממחקר מקיף בתמיכת הקרן הלאומית למדעים (מענק 2083/17).

העבודה החילונית; התמקדות בעיר שכם, המצויה מחוץ למפת תכנית אלון, שהתוותה את מדיניות ההתיישבות של הממשלה בשטחים שנכבשו ב-1967; חתירה להתיישב באזור מגוריה של אוכלוסייה ערבית צפופה יחסית; הפרה ברורה ומפורשת של הוראות הצבא וניסיון לקבוע עובדות בשטח באופן שהביא להתנגשות ישירה וחוזרת בין חיילים למתיישבים.¹

במאמר זה אנו עוסקים בפרשה שהתרחשה חמש שנים קודם לניסיונות ההתנחלות של גוש אמונים. הפרשה זכתה להתייחסות בדרך אגב, אם בכלל, במחקרים אחדים שהביאו כמה רסיסי מידע,² ולא הטביעה כל חותם בזיכרון הקולקטיבי הישראלי. בין קיץ 1969 לסתיו 1970 ערכה קבוצת צעירים שקראה לעצמה קבוצת שכם ניסיונות חוזרים ונשנים להקים יישוב יהודי בקרבת שכם; אלה הסתיימו עם הליכת כמה מחברי הקבוצה ליישוב ארגמן שבבקעה, אשר אוזרח באביב 1971. צעירים בעלי זיקה לחוגי הימין הציוני ביקשו פעם אחר פעם לקבוע עובדות בשטח, שלא לפי מדיניות הממשלה והוראות הצבא ויצרו שיטה חדשה של עליות לא חוקיות חוזרות ונשנות, תוך כדי עקיפת מחסומי צבא והקמת התנחלות בשטח באמצעות אוהלים. ההתנחלות שהקימו התקיימה לכמה שעות עד שאותרה בידי כוחות הביטחון. דגם זה ושיטות פעולה אלו שימשו השראה והתגלגלו אל גרעין אלון מורה, שלמד מהפרשה והפיק ממנה לקחים באמצע שנות השבעים, ומכאן חשיבותה ההיסטורית של קבוצת שכם ברצף האירועים שהביאו להקמת ההתנחלויות בשומרון. עוד בשלב זה היו ניסיונות העלייה לשטח בבחינת קריאת תיגר נגד התפיסה שקידמה תנועת העבודה, שכיוונה (למעט מקרים חריגים) להתיישבות חקלאית בגולן, בבקעת הירדן ובפתחת רפיח ולא לאזורים צפופי אוכלוסיה ערבית.

במאמר זה אנו מבקשים להתמקד בפרשה זו, לחשוף אותה, לתאר את שלביה, את התומכים בה ואת המתנגדים לה ואת דרך התמודדותה של הממשלה עמה. המחקר המקיף הראשון המוצע כאן מתבסס על מסמכי ארכיונים, על עיתוני התקופה, על חומרים ששמרו חברים שונים של 'קבוצות שכם' ועל ראיונות והתכתבויות שנערכו עמם.³

- 1 עקיבא אלדר ועדית זרטל, **אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967-2004**, דביר, תל אביב 2004; מיכאל פייגה, 'עד שהראש ישובור את הקיר: ראשית דרכה של תנועת "גוש אמונים"', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), **העשור השלישי תשכ"ח-תשל"ח**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשס"ח, עמ' 343-362.
- 2 רסיסי מידע בנוגע לפרשה הזאת, ולא בהכרח מדויקים, הובאו במחקרים אלה: דני רובינשטיין, מי לה' אלי: **גוש אמונים**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1982, עמ' 29; חגי הוברמן, **כנגד כל הסיכויים**, אברהם שבות עורך), ספריית נצרים, אריאל 2008, עמ' 71; הנ"ל, 'שלבים בתהליך ההתיישבות היהודית המתחדשת ביהודה, בנימין ושומרון', בתוך: הנ"ל (עורך), **העליה אל ההר: ההתיישבות היהודית המתחדשת ביהודה ושומרון**, ספריית בית אל, קריית גת 2002, עמ' 76; יאיר קוטלר, הייל **כהנא**, מודן, תל אביב 1985, עמ' 179; יחיאל אדמוני, **עשור של שיקול דעת**, מכון גלילי והקיבוץ המאוחד, תל אביב 1992, עמ' 92; Gershom Gorenberg, *The Accidental Empire: Israel and the Birth of the Settlements, 1967-1977*, Times Books, New York 2006, p. 230.
- 3 שמעון רחמים שמר ממסמכי הקבוצה (אוסף פרטי), ואברהם פרבר מסר אחרים לספריית יד יצחק בן-צבי בירושלים, 'התנחלות', אוסף 63 (תודתנו לשמעון רחמים, לאברהם פרבר וכן לספרייה

קבוצת שכם – רקע ומאפיינים

עד תחילת ינואר 1969 הקימה ממשלת ישראל 16 יישובים בשטחים שנכבשו ביוני 1967.⁴ את היישובים הקימו צעירים מתנועות הנוער הקשורות לתנועת העבודה ומהציונות הדתית.⁵ לתנועת העבודה היה תפקיד מובהק בפריצת הקו הירוק בשנים 1967-1977 ובמתן הכשר להתיישבות בשטחים שנכבשו. מרבית ההתנחלויות היו קשורות למוסדותיה, גם אם בו בזמן החלה לצמוח תנועת התיישבות חדשה שהנהגתה באה מבית היוצר של ישיבת מרכז הרב קוק. תנועת החרות נותרה בתחום ההתנחלות הרחק מאחור. בתנועה הרוויזיוניסטית, שממנה צמחה קבוצת שכם, לא ייחסו מעולם ערך מופלג לנקודות ההתיישבות. ב־1969 הצטבר תסכול רב בקרב שורות בית"ר וחוגי הנוער של הימין הציוני בנוגע לסוגיית ההתיישבות בגדה המערבית. רבים מצעירי הימין חוו את הפער העמוק בין ההכרזות הרמות של הימין בהנהגת תנועת החרות על שחרור שטחי מולדת ובין דלות המעשה בשטח. צעירים שהזדהו עם חוגי הימין לא הסכימו לשמש כינור שלישי ושולי באמצעות הקמת יישוב בגבולות תכנית אלון; הם חיפשו דרך להשפיע על המציאות המתהווה בשטחים ולהשתתף בעיצובה. האנרגיה האקטיביסטית שנאגרה בקבוצה זו התנקזה אל ניסיונות ההתנחלות. חברי הקבוצה ערכו שבעה ניסיונות להקים התנחלות באזור שכם, ביתר (בתיר) ובית אל. בסך הכול היו מעורבים במאמץ הזה מאות צעירים, מקצתם בניסיון אחד או שניים, אך היה גם גרעין מגובש שעמד בבסיס המהלך. הקבוצה נמנעה מהשתייכות מפלגתית, אולם רוב מקימיה ופעיליה היו יוצאי תנועת בית"ר. נפתלי פרל ואחיו זאב פרל (לימים ראש עיריית צפת) היו בית"רים מצפת שגדלו בבית רוויזיוניסטי (אביהם שמואל פרל היה מפקד אצ"ל בעיר), עמירם שם ארי, מנחם קורנוויץ והרצל נקר מבית"ר פתח תקווה, שלמה טריסטר (היום תדהר) היה ראש מחלקת הדרכה של בית"ר בישראל, אלי תירוש היה ממקימי סניף בית"ר בשכונת קריית יובל בירושלים, מיקי בר נדר מבית"ר טורונטו בקנדה, ונילי טריף הייתה תלמידת תיכון מקן בית"ר בתל אביב.

ולארכיון ביד יצחק בן-צבי). אלחנן שילה קיים – כחלק מן המחקר – עשרות שיחות והתכתבויות עם חברי הקבוצה ועם אישים אחרים בין דצמבר 2018 לאוקטובר 2019: עמירם שם ארי, נפתלי פרל, זהבה פרל, זאב פרל, שמעון רחמים, מנחם קורנוויץ, הלל כהן, שלמה טריסטר (היום תדהר), נילי טריף (היום הררי), דינה אייכנבוים (היום לילית שרף), הרצל נקר, מאיר אדיב, גרשון לוי, מוטי ברמץ, אברהם פרבר, אלי תירוש, ז'ק קופפר, אריה אלדד, עוזי לנדאו, בני קצובר, אברהם אהרן ברוק ואברהם בנמלך. הם מתבססים גם על דברים שנאמרו והוסרטו במפגש של הקבוצה ב־29.1.2019 (עותק של ההסרטה והן צילום של החומרים שאספו חברי הקבוצה מצוי בידי המחברים). תודתנו הלבבית מסורה להם. כל מה שמובא במאמר ואין בו הפניה אל ארכיון או אל כתבה בעיתון מבוסס על השיחות ועל ההתכתבויות עם חברי הקבוצה.

4 לניחות העמדות השונות בנוגע לשטחים שנכבשו ב־1967 ראו: אריה נאור, ארץ ישראל השלמה, אמונה ומדיניות, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2001.

5 על התפיסות הנציונות־משיחיות בציונות הדתית ראו: גדעון ארן, קוקיזם: שורשי גוש אמונים, תרבות המתנחלים, תיאולוגיה ציונית, משיחיות בזמננו, כרמל, ירושלים 2013.

בניסיון העלייה החמישי לביתר הצטרפו חניכי בית"ר מצרפת ששהו בקיץ בישראל, בהנהגת מפקד סמינר מדריכי בית"ר ז'ק קופפר ובאישור הנהלת בית"ר בצרפת.⁶ זה היה הניסיון היחיד שהייתה בו מעורבות רשמית של תנועת בית"ר, אם כי בית"ר ישראל לא אישרה את המעורבות הזאת. הקבוצה הייתה קשורה לכמה מיוצאי אצ"ל ולח"י. לקראת ניסיון ההתיישבות הראשון נפגש זאב פרל עם מי שהיה קצין המבצעים של אצ"ל עמיחי פאגלין (הידוע בכינויו גידי, לימים יועץ ראש הממשלה בגין לענייני טרור) ועם פקודו לשעבר שרגא עלים וקיבל סיוע כספי מחבר הכנסת יעקב מרידור מתנועת החרות, מפקד אצ"ל בעברו (לימים גם שר הכלכלה בממשלת בגין השנייה), ומאיש העסקים יוצא אצ"ל אליהו ספקטור. מוטי ברמץ, אחד מחברי הקבוצה, היה בנו של יוצא לח"י שמעון ברמץ, שהתגורר בבית השבעה – בית בשועפאט שבמזרח ירושלים, שהתגוררו בו שבע משפחות של יוצאי לח"י. היו פעילים מרכזיים שהגיעו גם מחוץ לחוגים הרוויזיוניסטיים, כגון אברהם פרבר, שהגיע מהחוגים האקטיביסטיים של מפלגת העבודה, שהיה מבוגר יותר וערך בביתו שברמת אשכול בירושלים, עם אשתו חבצלת, את מפגשי הקבוצה. והיו כאלה שאי אפשר לשבצם, כגון יחזקאל בן-תקווה שארגן את ניסיון העלייה הרביעי. אולם הדומיננטיות של פעילים מהחוגים הקרובים לתנועת החרות מלמדת כי ההתארגנות העצמאית ביטאה את חוסר הרלוונטיות של בית"ר, בתור תנועה רשמית, לקידום מהלכי התיישבות בשטחים. אנשים מחוץ לקבוצה זיהו אותה לא אחת כקבוצת בית"רים,⁷ אולם חברי הקבוצה הקפידו להדגיש כי אינם שייכים אליה.⁸

לאחר ניסיון העלייה הראשון הצטרף לקבוצה שמעון רחמים (לימים מספר 2 ברשימת הרב מאיר כהנא בבחירות לכנסת השמינית, 1973), שהגיע מחוגי הציונות הדתית, כמו חברים אחרים שהצטרפו לקבוצה באותה עת: מזכירת הקבוצה דינה סעד⁹ ומוטי ברמץ.

מבחינת גיל ומגדר, הרוב המכריע היה גברים וסטודנטים. לעליות הצטרפו גם אישים שלימים יתפרסמו, כגון חברי הכנסת אריה אלדד (ממולדת) ודודו רותם (מישראל ביתנו), השר עוזי לנדאו ואירווינג מוסקוביץ,¹⁰ לימים איל הון שתרם להקמת מוסדות יהודיים במזרח ירושלים ולתמיכה בהם. הגרעין של קבוצת שכס פעל בירושלים, ואילו הצטרפו חברים ממקומות שונים, כגון מתל אביב, מחיפה, מפתח תקווה ומבאר שבע.

6 'הממשל הצבאי סיכל ניסיון אנשי בית"ר להתנחל ליד בתיר', דבר, 26.8.1970.
 7 אלי איל, 'בין הקריה בחברון לבנין הקריה בירושלים', מעריב, ימים ולילות, 11.2.1972; חגי הוברמן, 'אלון מורה – פורץ ההתיישבות בשומרון', בתוך: שבות (עורך), העליה אל ההר, עמ' 47.
 8 'איננו אנשי מפלגות' (גילוי דעת מטעם קבוצת מתנחלי הר גריזים', הארץ, 13.7.1969; זאת הארץ, 18.7.1969).
 9 דינה סעד אל יגאל אלון, 14.8.1969, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), ג-7459/3.
 10 אירבינג מוסקוביץ, 'מדוע מנע כוח יהודי התנחלות בשומרון', עמ' 10. מתוך עלון שפורסם, כנראה בידי המרכז החופשי (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

התהוות קבוצת שכם ומטרותיה

קבוצת שכם התגבשה מתוך שלושה מוקדים: (1) תא הסטודנטים של התנועה למען ארץ ישראל השלמה באוניברסיטה העברית בירושלים.¹¹ התא ארגן באפריל 1968 שמירה על מלון פארק בחברון והצעירים נחשפו לתקוותם של מתנחלי חברון להקים קריות יהודיות בחברון ובשכם;¹² (2) בית חנה - בניין ברחוב החבשים בירושלים, שפעילי ימין שכרו בו דירות; (3) בית ספר שדה בהר גילה. בדצמבר 1968 הקים יורם בן-מאיר (פיצ'י) בית ספר שדה בהר גילה, בקצה העיירה בית ג'אלא.¹³ הוא גייס שומרים למקום, וכמה מהם היו לפעילים בקבוצת שכם. התגבשותם של מוקדים אלה מלמדת על היווצרות זירת פעילות תוססת בקרב חוגי הימין בשנתיים שלאחר מלחמת ששת הימים.

במסמכי הקבוצה נכתב שהיא הוקמה באביב תשכ"ט - 1969;¹⁴ ואכן, הוחלט על עלייה לא חוקית לאחר החתונה הראשונה שנערכה בהר גילה ב-25 במאי 1969, בהשתתפות רחל ינאית בן-צבי, אורי צבי גרינברג והרב משה לוינגר, שחיתן את הזוג הצעיר.¹⁵ נראה שלהתגבשות הקבוצה תרמה כניסתה של מיכל גלוסמן, עולה מארגנטינה, שהפכה חיש מהר לרוח החיה והמארגנת של הקבוצה בראשיתה ותרגמה את הדיבורים שהחלו עוד בסתיו 1968 למעשים. רבים מחברי הקבוצה חשדו שהשב"כ שתל את גלוסמן בקרבם. חשדם התעורר לאחר שהבחינו כי כוחות הצבא יודעים על תכניתיהם. באוקטובר 1969 היא הפסיקה את פעילותה בקבוצה. ראיות שונות מלמדות שאכן, החשד היה מוצדק, אם כי אין לדעת בוודאות אם היא גויסה לפני העלייה הראשונה או רק לאחריה.¹⁶

לנגד עיני חברי הקבוצה עמדו מתנחלי חברון. הם ביקשו להעתיק את דגם ההתיישבות בתוך עיר ערבית או סמוך לה מיהודה אל השומרון. יותר מאשר המניע החיובי של הרצון ליישב את ארץ ישראל, הניע אותם החשש מנסיגה. בקול קורא לגיוס תומכים בשנת 1970 הם כתבו: 'אנו עומדים ערב נסיגה דוהרת [...] מנע נסיגה מנע אסון!!!' (ההדגשה במקור). בקול קורא אחר לציבור הסטודנטים הם כתבו: 'קיימת סכנה שממשלת ישראל תפקיר את רוב שטחי ארץ-ישראל המשוחררים לידי אויבינו בנפש, בידך למנוע שואה זו'.¹⁷

11 תא "א"י השלמה" מתארגן מחדש, מעריב, 25.11.1968.

12 מנחם תלמי, 'מתנחלי שכם לא מתנחלים', שם, 15.11.1968.

13 הוברמן, כנגד כל הסיכויים, א, עמ' 63.

14 'קבוצת שכם מטרות ופעולות' (שמעון רחמים, אוסף פרטי). נכתב ככל הנראה בידי מזכירת הקבוצה דינה סעד. כך גם כל שאר המסמכים מיולי-ספטמבר 1969, שיובאו להלן מאוסף זה.

15 יהושע ביצור, 'קול חתן וקול כלה - בהר גילה', מעריב, 26.5.1969.

16 בקיץ 1970 הפלילה מיכל גלוסמן את יז' קורונה ואת ברוניסלב גורה, שתכננו לחטוף מטוס אל על ולפזר כרוזים באירופה נגד תכנית השלום של מזכיר המדינה של ארצות הברית רוג'רס (את המידע הזה מסרו הנאשמים לכמה מחברי הקבוצה). על חלקה של מיכל גלוסמן בפרשה זו ראו: גדעון רייכר, 'החלטנו לפוצץ השגרירות של פינלנד בישראל', ידיעות אחרונות, 23.11.1970.

17 קול קורא (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

שבעת ניסיונות ההתיישבות

חברי קבוצת שכס ניסו שבע פעמים להקים יישוב, בארבעה מקומות שונים. למעט הניסיון השישי, שהם נעצרו בו בדרך, והראשון שהם החליטו ברגע האחרון על מקום חלופי, בכל שאר הניסיונות הם הגיעו למקום המיועד, הקימו אוהלים, לעתים אף גדר מסביב, ופנו בו ביום.

ניסיון ההתיישבות הראשון בהר גריזים ותל שילה

לפני העלייה הראשונה הלכו כמה מחברי הקבוצה להר גריזים לסיור מקדים, ואף יצרו קשרים עם בנימים צדקה, מראשי השומרונים בחולון; זה שכנע את בני משפחת טוקאן, שגרה בשכס, לתת לחברי הקבוצה 'שני בתים מבודדים בהר גריזים'.¹⁸ פגישות הכנה לגיוס משאבים הולידו קשת של פעולות סיוע: כסף מזומן עבור שכירת כלי רכב ורכישת מיטות, מזרנים, אוהלים וכלי מטבח. תרומה כספית גדולה השיגו גם מחבר הכנסת שמואל תמיר, וזו הועברה באמצעות התנועה למען ארץ ישראל השלמה. הם נעזרו בטייס מטוס קל שיאתר תנועות צבא ומחסומים. נשק לא חוקי להגנה עצמית הם השיגו הן מאנשי לח"י מבית השבעה, ששם נשמר הנשק בסליק, והן ממתנחלי חברון.

שלב ההתארגנות היה רצוף מהמורות. חשדו של נהג המשאית עלה לאחר שהתבקש לקחת ציוד רב ליהודה ושומרון, בלי שנאמר לו מראש להיכן עליו להגיע. הוא התלונן במשטרה והגביר את התעניינות כוחות הביטחון. שניים מחברי הקבוצה נלקחו לחקירה במגרש הרוסים ושוחררו בסיועו של אליקים העצני.¹⁹

למחרת בבוקר, ב' 23 ביוני 1969 יצאו מירושלים, מתל אביב ומחיפה כשלושים צעירים. המשאית העמוסה ציוד נעצרה, ולא הורשתה להיכנס לשטחים, ואולם חברי הקבוצה שהיו במכוניות הצליחו להיכנס לאחר שעקפו מחסומים או אמרו בהם שמדובר בטיוול. אחד החיילים אמר 'אלה בכלל לא נראים כמו מתנחלים' ואפשר להם לעבור.

קבוצה שהייתה באחד מכלי הרכב הבחינה בכוחות צבא רבים, הבינה שאין טעם להתקדם להר גריזים והחליטה לעלות למקום חלופי - 'גם הוא מקודש בתולדות ישראל'²⁰ - תל שילה. אליהם הצטרפו חברים נוספים, שנעצרו קודם לכן במחסום צבאי שהוקם לרגלי הר גריזים. מכיוון שכל הציוד נשאר במשאית שנעצרה, הפך האירוע להפגנת התנחלות. המשתתפים 'הניפו דגל ישראל וקראו פרקים מהתנ"ך, המזכירים את אתריה ההיסטוריים של שילה'.²¹

18 אברהם בנמלך, 'הממשל הצבאי מנע בכח התנחלות צעירים בהר גריזים ותל שילה', היום, 24.6.1969.

19 ברוך נאדל, 'מתנחלים יצאו להר גריזים ומצאו דרך חסומה; באו לשילה וסולקו', ידיעות אחרונות, 24.6.1969.

20 שמעון וייצפרוכט, 'שלטונות ישראל מנעו התנחלות על הר גריזים', עמ' 9. מתוך עלון שפורסם כנראה בידי המרכז החופשי (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

21 דב גולדשטיין, 'המעפילים להר גריזים', מעריב, 27.6.1969.

השינוי המהיר מלמד על המטרה הכפולה של הקבוצה: לצד הרצון להקים התנחלות, היה גם רצון לעורר את דעת הקהל, ולכן היה הסיקור התקשורתי חשוב להם מאוד.²² לאחר שעות מעטות איתר הצבא את הצעירים ופינה אותם.²³

ניסיון ההתנחלות השני: מבוא שכם

בחודשים יולי-ספטמבר ניהלו חברי הקבוצה מגעים עם שרי הממשלה, ואלה הביאו למפח נפש (ראו להלן). על רקע זה הם יזמו שוב ניסיון התיישבות לא חוקי ב-16 באוקטובר 1969. לצורך מימון הפעילות הם השתמשו בכספים שנשארו מתרומתו של שמואל תמיר לעלייה הראשונה. כמה מחברי הקבוצה ערכו סיור מקדים והתייעצו עם הגאוגרף ואיש התנועה למען ארץ ישראל השלמה זאב וילנאי. הם איתרו מקום ריק בשטח מישורי, כעשרה קילומטר מדרום לשכם,²⁴ כשני קילומטר בכביש עפר - ממערב לכפר חווארה ומזרח לכפר ג'מעין (לא רחוק מהמקום שתקום בו לימים אריאל), וקראו לו מבוא שכם. חידוש מסוים היה בניסיון זה, שכן הקבוצה ביקשה להגיע למקום ריק, ולא הסתמכה על מבנים קיימים, כפי שנעשה עד אז הן בעלייה הראשונה והן בקרב קבוצות אחרות, כגון מתנחלי חברון, שהתמקמו במלון פארק, אנשי מפלגת המרכז החופשי, שניסו לקנות בתים בשכם,²⁵ וקבוצה שיזמה התנחלות במבנים נטושים ברמאללה.²⁶

הקבוצה, ובה עשרים חברים, הצליחה להגיע למקום בדרכים צדדיות, תוך כדי עקיפת מחסומי צבא, והקימה בו אוהלים. בעקבות הדרתה של מיכל גלוסמן מפרטי התכנון השיגו שירותי הביטחון מידע חלקי בלבד על תכנית הקבוצה בנוגע ליום העלייה, ואילו את מקום ההתנחלות איתר אלוף הפיקוד רחבעם זאבי, שטס במסוק. האלוף ירד לקרקע ופקד על פינוים.²⁷ את הכתבה שהכינה רשות השידור לסיקור העלייה פסל מנכ"ל רשות השידור שמואל אלמוג 'משיקולים ממלכתיים ובטחוניים'.²⁸

ניסיון ההתיישבות השלישי - ביתר

ניסיון ההתיישבות השלישי הגיע לאחר תקופה של ייאוש, לאחר שני ניסיונות כושלים וסירוב הממשלה להיענות לבקשותיהם של חברי הקבוצה (ראו להלן). מנחם קורנוויץ גייס

22 חבצלת פרבר, 'להבהרת ניסיון ההתנחלות בשכם ובשילה', הארץ, המדור 'מכתבים למערכת הארץ', ספריית ידי יצחק בן-צבי, אוסף 63 (שמסר אברהם פרבר לספרייה), ללא תאריך (תאריך משוער: סוף יוני-תחילת יולי 1969).

23 [מחבר לא ידוע], 'הממשל מנע מ-20 צעירים להתיישב בהרי שומרון', הארץ, 24.6.1969.

24 'צעירים ניסו להתנחל באזור שכם וסולקו', הַצִּפָּה, 17.10.1969.

25 תלמי, 'מתנחלי שכם לא מתנחלים'.

26 מיכה לימור, 'למה לא רמאללה', ידיעות אחרונות, 2.4.1969.

27 גבי ברון, 'צעירים שבאו להתנחל באזור שכם נתגלו ע"י הליקופטר - ונצטוו לעזוב', שם, 17.10.1969.

28 'נפסלו כתבות לשידור על ניסיון ההתנחלות ליד שכם', מעריב, 20.10.1969.

את הלל כהן, פעיל חדש שלא היה מוכר לשירותי הביטחון לעמוד בראש העלייה. בעלייה זו חברה קבוצת שכם לקבוצה אחרת – אגודת בר כוכבא, שניסתה לקבל אישור מהממשלה לבנות בשטח בבעלות יהודית באזור ביתר, ללא הצלחה.²⁹ בראש הקבוצה עמד אליעזר הלוי, שהוריו, יהודים חרדים מפרס, קנו את האדמות באזור ביתר. בבעלותו היה קושאן (טאבו) משנת 1930 על הקרקע.³⁰ אליעזר הלוי הסכים להחכיר לחברים מקבוצת שכם כמה מהאדמות שבבעלותו, והחברים מקבוצת שכם תכננו לבנות שם מרכז עירוני. חבריו של הלוי נרתעו מלעלות על הקרקע שלא כחוק, ולא הצטרפו למהלך.³¹

חברי שתי הקבוצות שלחו בבוקר הניסיון, ב־17 בפברואר 1970 הזמנה אל ראש הממשלה גולדה מאיר, אל הנשיא זלמן שז"ר, אל ראש עיריית ירושלים טדי קולק, ואל השרים מנחם בגין, יוסף בורג, יגאל אלון וישראל גלילי להשתתף בטקס התנחלות בביתר – 'מבצרים האחרון של לוחמי יהודה ומפקדם שמעון בר-כוכבא'. להזמנה צורף תצלום של שטר הקושאן, מתוך תקווה שהממשלה לא תפנה מקום שנמצאת בו אדמה יהודית אשר נקנתה כחוק.³² אולם שעות אחדות לאחר הקמת האוהלים הגיעו כוחות הצבא ופינו את 15 חברי הקבוצה. להבדיל מניסיון העלייה השנייה, הפעם שודרה בטלוויזיה כתבה שסקרה את האירועים.³³

ניסיון נוסף לשתף פעולה עם קבוצה אחרת נעשה כחודשיים לאחר מכן. נוצר קשר בין קבוצת שכם לקבוצת רמאללה, שגם היא פעלה לקבל אישור להתנחל. עשרות משפחות, עירוב של חרדים, דתיים לאומיים וחילונים, ניסו לקבל היתר מהממשלה להתנחל בבתים נטושים ליד רמאללה שהיו בידי הממשל הצבאי ולהקים קריה – שכונה יהודית. על אף קשר ממושך של נציגי הקבוצה עם ממשלת לוי אשכול ועם ממשלת גולדה מאיר, לא ניתן אישור.³⁴ תחילה נדמה היה ששתי הקבוצות תשלכנה ידיים, אולם לבסוף התברר שמרבית חברי קבוצת רמאללה הסתייגו מ'פעולה פרטיזאנית' לא חוקית וראו בפעולת קבוצת שכם 'הפיכת העניין לקריקטורה'.³⁵ ברגע האחרון קיבל חבר קבוצת שכם אברהם פרבר מכתב שנכתב בו: 'המבצע למחר בטל: אין אף משפחה מקבוצת רמאללה שתבוא. הודע לכל אנשיך על ביטול'.³⁶

- 29 אגודת בר כוכבא אל גולדה מאיר, 7.9.1970, א"מ, ג-6495/11.
- 30 גבי ברון, 'מתנחלי בתיר פונו "על כפיים" מהקרקע', ידיעות אחרונות, 18.2.1970.
- 31 יוסף צוריאל, 'ארבע עשרה צעירים וצעירה – סולקו בכח בנוסותם להתנחל על יד ירושלים', מעריב, 18.2.1970.
- 32 הלל כהן ואחרים אל יגאל אלון, 17.2.1970, א"מ, ג-8048/1 מלשכת סגן ראש הממשלה.
- 33 את הכתבה עליהם אפשר למצוא בשידור חוזר בתכנית 'מבט לאחור', 13.2.2018, מדיקה 18:30, הזוה: <https://www.youtube.com/watch?v=VZwJoj5k4R0&feature=youtu.be> (אוחזר ב־14.5.2020).
- 34 אברהם אהרון ברוק אל ראש הממשלה גולדה מאיר (11.4.1969, 3.7.1969, 9.9.1969) וכן תשובות אליהם, א"מ, ג-6495/11. על ניסיונותיו של בגין לשכנע את שרי הממשלה לאשר לקבוצת רמאללה להתנחל ראו: ועדת השרים לענייני השטחים, שם, א-7354/4.
- 35 גבי ברון, 'אם הממשלה לא תחליט מיד – ניצור עובדות', ידיעות אחרונות, 2.10.1969.
- 36 ספריית ידי יצחק בן-צבי, אוסף 63; גבי ברון, 'נסיון התנחלות בשומרון נדחה ברגע האחרון', ידיעות אחרונות, 6.5.1970.

לפני סבסטיה: ניסיונותיה של 'קבוצת שכם' להקים התנחלות

ממשלה פלשתינה (א"י)

מספר הכשר 1.

מספר דרך 71.

תעודת יישוב

משרד ספרי הארצות בישראל

מספר הקרקע 157/100

מספר החצר 1963/100

המחוז	ישראל	כפר יאסיף	קמח	הרובע או השכונה	א-חייק
סין המכסים ולא נידו	יישוב	יישוב			
	האיכות	אפורה			
תכולות	צמח	צמח			
	דרום	אפורה קמח			
	מזרח	58.5			
	מערב	60.0			
השטח	3 = 30,000 מטרים	55300 = 55300 מטרים	27000		
החלק	קמח				
מוקפת או בול ערבי					
שם הבעל הקרקע	יחזקאל אבו עמר רבינו לוי, רוביה ליד תירסן, אילת כרמל, נחום פולאק, אברהם סלימא, עכ"ל				
סין התנעה					
החצר	15 = 15000 מטרים	4000 = 4000 מטרים			

המבטח והמייבוי המתוארים לעיל רשומים בשם יאסיף ויחזקאל אבו עמר, תעודה זו נגזרה לי לרצות על הישום חותם.

תעודת רישום זו נגזרה בהתאם לתקנות:

(א) סעיף 3 של תקנות נכסי דלא נידו מן ה-6 לניסן שנת 1331 (30 סיון 1320).

(ב) סעיף 9 של תקנות הקברת וקרקעות 1920.

התוצאות הנזכרות הן:

(א) תעודת רישום רשמיים יש להם חכם ונחבם אצאים לעל, כמו המשפט האנדרזים חוששים ויחם פאקי דין על סכך תעודות אלו ורשומן ככלי זכרון נוספת. תעודת רישום רשמיים לא תחמול אלא על ידי סכך דין מבוטא על פנימים חקיים.

(ב) חכמת וחקירות וישום חשמי אונם כוללים כל עידיה על זכות הקצין או על חכם התעברת.

תאריך: 22.10.1970

חתימת רוסם הקרקעות

אישור הבעלות על האדמה באזור ביתר ליד הכפר בתיר. צילום ששלחו חברי הקבוצה לשרי הממשלה עם ניסיון ההתנחלות השלישי, פברואר 1970. באדיבות נפתלי זוהבה פרל.

ניסיון ההתנחלות הרביעי – שוב מבוא שכם

ב־27 במאי 1970 שבה הקבוצה וניסתה להקים את מבוא שכם, היישוב שלא הוקם בניסיון ההתנחלות השני. גם הפעם פנתה הקבוצה אל ראש הממשלה ובכירי ממשלת ישראל, הסבירה את מטרתה וביקשה את אישורם: 'הכוונה היא ליצור ישוב אזרחי שיתבסס על תעשייה, תיירות וחינוך, הכולל בית-ספר שדה, אכסניית נוער ואולפן לעברית'. חברי הקבוצה כתבו שאינם 'מוכנים לסחבת ממושכת', כמו שחוו חברי קבוצת רמאללה (במכתב 'מתנחלי בית אל'), המחכים שנה וחצי להסכמת הממשלה.³⁷ ארבעים צעירים, ובהם אישה ושני ילדיה, עלו למקום מכיוונים שונים (אחד מהם מבאר שבע), בדרכים עקיפות.³⁸ הם הספיקו להקים אוהלים, ולאחר שעות אחדות איתר אותם הצבא ופינה אותם. כוחות הביטחון ליוו אותם בשיירה ברחבי השומרון, דרך טול כרם, ג'נין ונתניה כדי למנוע אותם מלהגיע לכנסת ולהפגין.

ברוב המכריע של העליות פינו כוחות הביטחון את המתנחלים בהתחשבות וביד רכה. בעלייה הראשונה היה הפינני 'בעדינות, שלא להכאיב חלילה, גררו את המתנחלים אל הטנדר'.³⁹ בשנייה היה הפינני נחוש יותר; אלוף הפיקוד זאבי הורה: 'תעזבו תוך 30 דקות', ומשניסו להתווכח עמו אמר: 'עוד 28'⁴⁰ ואף איים שאם לא יתפנו, הוא ישרוף את אוהליהם.⁴¹ בעלייה הרביעית הוא טען שהגיע כדי 'לפקח על הפינני מקרוב ולדאוג שהמתנחלים יפנו ללא אלימות'.⁴² העימות בין הצבא למתנחלים הגיע לשיא בניסיון ההתנחלות החמישי של הקבוצה.

ניסיון ההתנחלות החמישי – שוב 'ביתר'

ניסיון ההתנחלות החמישי תוכנן ל־25 באוגוסט 1970, לימי החופשה של הסטודנטים. הפעם הצליחה קבוצת שכם לגייס בין 100 ל־150 משתתפים,⁴³ ובהם קבוצה מאורגנת של 25-30 חניכי בית"ר מצרפת,⁴⁴ ולמקום הגיעה גם הטלוויזיה הצרפתית. גם ניסיון עלייה זה תואם עם אגודת בר כוכבא ועם אליעזר הלוי, שהשתתף עמם.

- 37 קבוצת שכם אל ראש הממשלה גולדה מאיר, 27.5.1970, א"מ, ג-6495/11. המכתב נשלח גם אל השר ישראל גלילי, ארכיון הקיבוץ המאוחד, חטיבה 15, מיכל 40, תיק 9.
- 38 'צה"ל הוריד צעירים שניסו להתנחל באזור שכם', הארץ, 28.5.1970.
- 39 גולדשטיין, 'המעפילים להר גריזים'.
- 40 הנ"ל, 'שלוש ההתנחלויות של נפתלי פרל', מעריב, 20.2.1970.
- 41 תיאור של העלייה השנייה (לא מדויק, נכתב מהזיכרון), מובא בוואלה! פורמים 16.6.2001, בקישור הזה: <http://forums.walla.co.il/viewtopic.php?f=1015&t=4983693> (אוחזר ב־10.10.2019).
- 42 מנחם שמואל, 'ארבעים צעירים שביקשו להתנחל ב"מבוא שכם" – הורחקו על ידי הממשל', מעריב, 28.5.1970; ארכיון צה"ל, 2846-86/2573-1997.
- 43 יוסף צוריאל, 'אהלי המתנחלים ליד בתיר הועלו באש', שם, 26.8.1970; [מחבר לא ידוע], 'ניסיון התנחלות ליד הכפר בתיר סוכל בכוח על-ידי כוחות הביטחון', ידיעות אחרונות, 26.8.1970.
- 44 'טור ראשון: בית"רים מתנחלים', למרחב, 27.8.1970.

תצלום מהניסיון להקמת מבוא שכם, מאי 1970. צלם לא ידוע. באדיבות נפתלי וזהבה פרל

הצעירים הניפו את דגל ישראל והציבו שלט ועליו המילים 'מתנחלי בית"ר'. הם תחמו את המקום בגדר והקימו שני אוהלי מגורים, אוהל למטבח ואוהל לעזרה ראשונה. כשהגיע זאבי למקום הוא הורה להם להתפנות, ומשלא נשמעו לדבריו נצטוו העיתונאים ואנשי הטלוויזיה לעזוב את המקום. עיתונאי מעריב אברהם בנמלך הציג את עצמו כאחד המתנחלים, וכך הצליח לתעד את הנעשה ולשלוח למערכת העיתון כתבה שנפתחה בתיאור הזה:

האוהלים הירקרקים בערו. האש טיפסה על היריעות המתבדרות ופיצפצה את מיטות־השדה שבתוכם. לראשונה, מאז החלו ניסיונות ההתנחלות בשטחים המשוחררים, נזקקו כוחות הביטחון לאמצעים חריפים, לרבות הצתת ציוד כדי לפנות את המתנחלים.⁴⁵

אלוף הפיקוד הפעיל את הצנזורה הצבאית כדי לאסור את פרסום כתבתו של בנמלך, שכוונה ככל הנראה לסוף השבוע, אם כי הידיעות על שרפת האוהלים פורסמו בעיתונים ביום למחרת.⁴⁶ במסמך פנימי באוסף המסמכים ששמר שמעון רחמים מובאת עדותו של משה חנוכה, שתיאר את תהליך הפינוי:

45 כתבה של אברהם בנמלך לעיתון מעריב. הצנזורה פסלה את הכתבה, וזו שמורה באוסף הפרטי של שמעון רחמים.

46 [מחבר לא ידוע], 'מתנחלים ליד בית לחם סולקו בכח ממאהל', למרחב, 26.8.1970.

חברי קבוצת שכם במהלך הניסיון החמישי להקים התנחלות, ביתר-ביתר, אוגוסט 1970.
צלם: נפתלי פרל. באדיבות נפתלי וזהבה פרל

כיתת חיילים שהובאה למקום [...] ניסתה בקתות [הרובים] לדחוף את העומדים. באותה שעה נטל אחד החיילים מיכל דלק והחל לשופכו על אוהל העזרה הראשונה, וכעבור דקה היה האוהל ואשר בו למאכולת אש. מכאן עברו לאוהל השני והפכוהו על פניו, הגיעו לאוהל השלישי והעלוהו באש. [...] כל אותה שעה עמד האלוף על גבי תלולית נישאה מעל המחנה וצפה בנעשה כבהצגה. [...] כל המעשה הוא מקלי ראשון וממראה עיניים. משה חנוכה.⁴⁷

התמסדות הקבוצה וניסיון ההתנחלות השישי

בסוף אוגוסט 1970 העניקו חברי קבוצת שכם להתארגנות שם חדש: הארגון להתנחלות ביהודה ושומרון.⁴⁸ השם ביטא שאיפה להתנחלות כללית בגדה המערבית, ולא דווקא בשומרון. למרות זאת ניסיון העלייה השישי על הקרקע התמקד, כמו הניסיון השני והניסיון הרביעי, במבוא שכם. ב־7 בספטמבר 1970 השתתפו 60-100 חברים, וכוחות הביטחון עצרו את המשתתפים בטרם הגיעו אל היעד.⁴⁹ בשלב ההוא נדמה היה שעל אף הכישלונות

47 מכתבו של אחד המשתתפים - משה חנוכה (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

48 'עומדים להכריז על תנועה להתנחלות ביהודה ושומרון', הארץ, 1.9.1970.

49 [מחבר לא ידוע], '60 צעירים חזרו בהם מניסיון התנחלות באזור שכם', שם, 8.9.1970; 'סוכל ניסיון התנחלות באזור שכם', דבר, 8.9.1970.

החוזרים ונשנים, הקבוצה הולכת ומתמסדת. בסתיו 1970 הוציאו חברי הקבוצה מסמכים, ובהם תקנות משפטיות.⁵⁰ סייע להם בכך המשפטן יוצא אצ"ל דב שילנסקי (לימים יושב ראש הכנסת). חולקו אז תפקידים בין חברי הארגון; לדוגמה, שמעון רחמים מונה להיות מזכיר הארגון, ועמירם שם ארי מונה להיות דובר הארגון.⁵¹

הצעות להתנחלות והעלייה השביעית לבית אל

בין העלייה השישית לעלייה השביעית, בסתיו 1970, הגיעו לקבוצה הצעות להתנחלות בהיתר. הגיעה הצעה מטעם פא"י - פועלי אגודת ישראל - להתיישב בתל ראס, הוא מודיעים הקדומה. הקבוצה לא נענתה לקריאה בין השאר מכיוון שהישוב המיועד היה אמור להיות דתי. הצעה אחרת הייתה להקים יישוב בבקעת הירדן, ממזרח להרי השומרון, 'דרומית לחירבת סרטבה ליד מקום הנקרא בני פדל, [...] תחת חסות תנועת המושבים', אולם גם אז הייתה הקבוצה נחושה להקים יישוב באזור שכם.⁵² באותה עת גדלה הקבוצה. לדברי שמעון רחמים, היו בה '350 צעירים בגילים 17-30'.⁵³ בניסיון ההתנחלות האחרון השתתפו כמה עשרות בלבד, ולכן נראה כי גידול היה בחוגים שסבבו את הגרעין הפעיל. מקומם של אנשי הציונות הדתית בקבוצה הלך והתחזק לאורך הזמן. בעלייה הראשונה לא השתתפו צעירים מחוגי הציונות הדתית, ואילו בעלייה השביעית היו רבים.⁵⁴ הדומיננטיות של הציונות הדתית במפעל ההתנחלויות הלכה והתגברה, ובקיץ 1974 - בעליות של גרעין אלון מורה - הייתה לתופעת המונים.

ניסיון ההתנחלות הלא חוקי השביעי והאחרון היה ב-18 בנובמבר 1970, בהשתתפות כשלושים חברים. הם הגיעו לבית אל שבבנימין והתמקמו ליד ארבעה בתים נטושים מול הכניסה למחנה הצבאי בבית אל (בה"ד 4). המקום נבחר מתוך רצון לסייע לקבוצת רמאללה ליישב את המבנים הנטושים במקום. הפעם פעלו אנשי קבוצת שכם כראות עיניהם למרות התנגדותם של אנשי קבוצת רמאללה. אלה חששו שהפעולה תזיק למגעייהם עם הממשלה. למקום הגיע ראש עיריית אל בירה, הוא הזעיק את המושל הצבאי ואת כוחות הביטחון, ואלה פינו אותם.⁵⁵

50 בעמ' 5 של התקנות נכתב 1970 ותשל"א, ומכאן שמדובר בסתיו 1970 (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

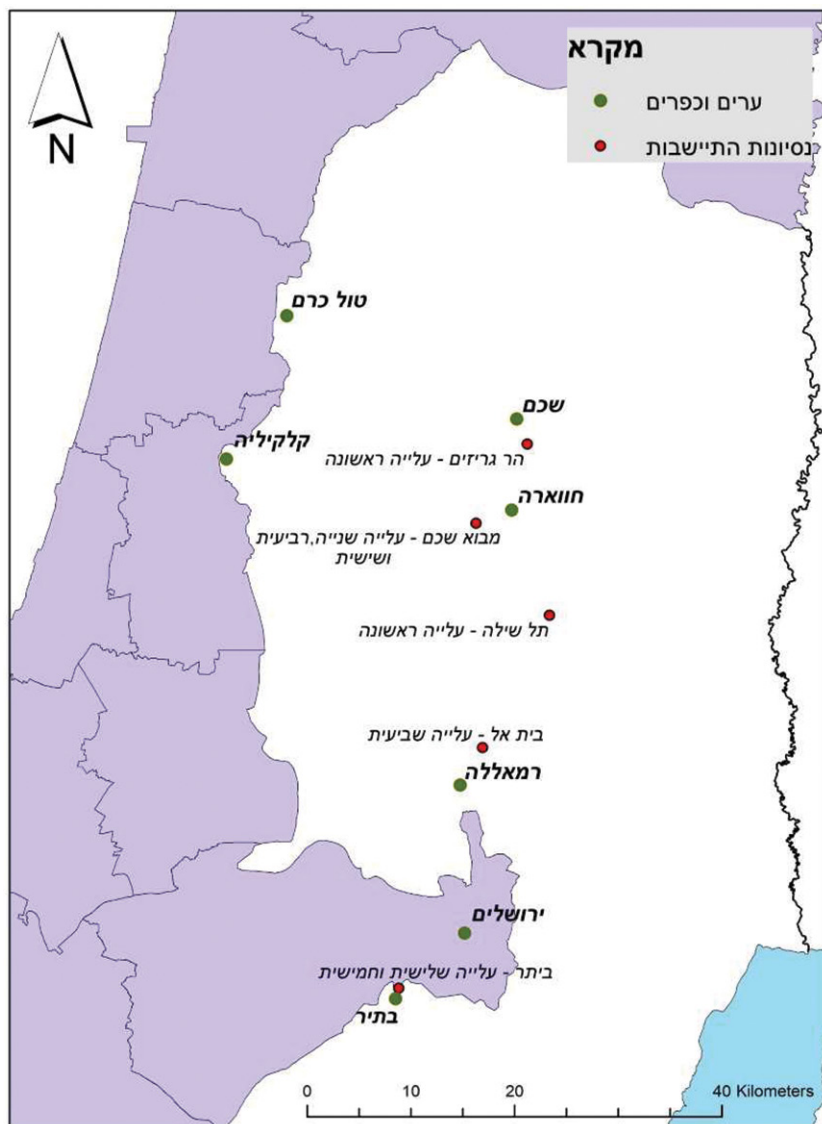
51 לדוגמה במכתב אל השר מיכאל חזני, מ-11.12.1970 (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

52 המסמך - מישיבה שנערכה ב-8.10.1970 (שמעון רחמים, אוסף פרטי); "הארגון להתנחלות" יקים ישוב קבע - ברשות, מעריב, 19.11.1970.

53 [מחבר לא ידוע], 'כוחות הביטחון מנעו מ-30 צעירים להתנחל בבית אל', הארץ, 19.11.1970.

54 דודו רותם, שמעון רחמים, לאה בכרך ובנה אריה בכרך, בתיה וישראל מידד (המכונה וינקי), שהיה לפני שעלה נציב בית"ר בארצות הברית.

55 'כוחות הביטחון מנעו ניסיון להתנחל בבית אל', דבר, 19.11.1970.

מפת ניסיונות ההתיישבות של קבוצת שכם. באדיבות מסד תל חי למפות היסטוריות, המכללה האקדמית תל חי

המעבר לארגון ופירוק הקבוצה

בראשית 1971 שלח מנחם דותן, איש בית"ר, הצעה לחברי הקבוצה להתיישב בארגמן שבבקעה.⁵⁶ נראה שהתסכול מהכישלון המתמשך הביא את הקבוצה להשיב בחיוב לפנייה שהגיעה מתנועת הנוער, שרבים מחברי קבוצת שכס היו בוגריה. שבעה חברים (עמירם שם ארי, מיקי בר נדר, דני זקס, נילי טריף, מנחם קורנוויץ, נפתלי וזהבה פרל)⁵⁷ נענו לקריאה. מיעוט המצטרפים לארגמן הסב אכזבה לחברים שנענו בחיוב מכיוון שהציפיות מהקבוצה, אשר הפגינה נחישות במאמצי ההתנחלות, היו גבוהות יותר. השבעה עברו באביב 1971 לארגמן, ושם הקימו אולפן לעולים ובית ספר שדה.⁵⁸ רחבעם זאבי סייע להם בכל הקשור למתן היתרים לטיולים בשטח. העימות שהיה בעבר התחלף בשיתוף פעולה וסיוע. הזיקה שנותרה לשכס באה לידי ביטוי בכך שכמה מסיורי בית הספר שדה היו לאזור זה. מפגשים בין חברי הקבוצה נמשכו בירושלים, אבל לא הביאו לפעילות מעשית. תנועת בית"ר צירפה לארגמן אנשים נוספים, אולם השילוב בין הקבוצות השונות לא עלה יפה. היישוב לא תאם את ציפיות הפעילים, וקבוצת שכס התפרקה ונפוצה על פני יישובים שונים בארץ.

עמדת הממשלה ויחסה של המערכת הפוליטית לפעילות הקבוצה

בחינת תגובת המערכת הפוליטית לפעולתה של קבוצת שכס מעלה כי זו הייתה נחושה ועקבית נגד ניסיונות ההתנחלות הלא חוקיים. התגובה התקיפה של ממשלות ישראל וזתה לתמיכה מקרב רוב מוחלט של המפלגות וחברי הכנסת; אלה לא ייחסו חשיבות ממשית למהלכי הצעירים, ולעתים אף זלזלו בהם. תמיכה במאמצי ההיאחזות החוזרים ונשנים בשומרון הגיעה רק מהשוליים הימניים, שעוד היו צרים, ממפלגת המרכז החופשי וחבר הכנסת שמואל תמיר, שהיו באופוזיציה, מראשי התנועה למען ארץ ישראל השלמה ומקרב יוצאי המחנות אצ"ל ולח"י.

ישיבת הממשלה שהוועקה בחצות לילה

בחצות הלילה שלפני ניסיון ההתנחלות הראשון הזעיק שר הביטחון משה דיין את ממשלת ישראל, על רקע הידיעה שקבוצה של צעירים עומדת להקים למחרת יישוב לא חוקי.⁵⁹ מפרוטוקול ישיבת הממשלה שנחשף על פי בקשתנו עולה כי ראש הממשלה גולדה מאיר

56 מנחם דותן אל שמעון רחמים, 24.1.1971 (שמעון רחמים, אוסף פרטי); (מחבר לא ידוע), 'אזרחי הבקעה', מעריב, 28.5.1971.

57 חמישה מהם – שם ארי, מיקי בר נדר, נילי טריף, מנחם קורנוויץ ונפתלי פרל – היו יוצאי תנועת בית"ר.

58 (מחבר לא ידוע), 'אל בקעת הירדן באהבה', דבר, 2.6.1972.

59 אריה צימוקי, 'בישיבת חצות החליטה הממשלה ביום א' למנוע התנחלות "פרטיזנית"', ידיעות אחרונות, 24.6.1969.

דיווחה למשתתפים שאינה יודעת מי האחראים לניסיון ההתנחלות ומסרה שהמידע הגיע מנהג המשאית שהתבקש על ידם להסיע ציוד:

הפעם זוהי 'מלחמת היהודים'. צלצל אלי לפני שעה [...] ישראל] ליאור [המזכיר הצבאי] שנתקבלה ידיעה שאנשי 'התנועה למען ארץ ישראל השלמה' מתכוננים לעלות עם שחר להר גריזים. [...] ניסינו לברר מי רוצה לעשות זאת. מניחים שזה לא אברהם יפה ולא בני מרשק ולא משה טבנקין, אלא איזו חבורה אחרת. שזה אולי שמואל תמיר. [...] לא אתפלא אם אורי צבי גרינברג ביניהם.

המשתתפים העלו השערות בנוגע לזהות המשתתפים. מאיר לא התלבטה כלל בעניין תגובת הממשלה: 'אני מציעה שנחליט שנודיע לצבא ששימו מחסום ולא יתנו למכונות מסע לעלות'. על פי הפרוטוקול, איש מהשרים לא הסתייג מההצעה. מנחם בגין, שכיחן כשר בלי תיק, לא הגיע לישיבה והיא הסתיימה בהחלטה לקונית שהתבססה על צו שהוצא במאי 1968: 'להורות לממשל הצבאי למנוע, בהתאם לתקנות הקיימות, כל התמקמות בלתי מוסמכת באיזור שכם'. השרים חזרו לבתיהם חמש דקות לפני חצות לאחר התנצלותה של ראש הממשלה על הזעקתם בשעה כה מאוחרת: 'לא רציתי להחליט על דעת עצמי. [...] כל הדבר הוא לא לתת להם להיכנס לשטח. תודה רבה לכם. חבל שהטרחתי אתכם'.⁶⁰ נחישותה של ראש הממשלה מאיר באה לידי ביטוי גם בשבועות שאחרי כן. חברי הקבוצה פנו אליה בבקשה לקבל אישור. היא הפנתה אותם לשר הביטחון, שכן 'כל ענייני השטחים מסורים לטיפולו הבלעדי',⁶¹ אבל הייתה זו תשובה פורמלית. עמדתה הנחרצת באה לידי ביטוי בריאיון שנערך עמה לאחר ניסיון ההתנחלות השני של הקבוצה:

אין נכנסים לשטחים ומתיישבים שם בלי אישור הממשל הצבאי. מה זה הפקרות כאן? אני גם לא מאמינה שהם באו להתיישב --- זו הייתה סתם דמונסטרציה! ככה מתיישבים! ככה מתכוננים להתיישבות! לא! זה לא חומה ומגדל!⁶²

נחרצות, התלבטות, נחרצות: משה דיין, יגאל אלון וקבוצת שכם

שני השרים הבכירים והיריבים – שר הביטחון משה דיין וסגן ראש הממשלה ושר העבודה יגאל אלון – שללו תחילה נחרצות את פניית הקבוצה לקבל אישור. דיין, למוד ניסיון מפרשת חברון, העביר מסר, וזה הגיע לאוזני הצעירים בתחילת יולי 1969: 'לא יחזור מעשה חברון'.⁶³ אלון פגש אותם בלשכתו בתל אביב בסוף חודש יולי והציע להם

60 פרוטוקול ישיבת הממשלה ס"ד, 22.6.1969, א"מ. תודתנו הלכבית לירם רוזנצווייג, מנהל מחלקת חשיפה בארכיון המדינה, וליאיר פרץ, על חשיפת הפרוטוקול ועל מסירתו. תקנת הממשל הצבאי במאי 1968 אסרה על ישראלים לשהות בגדה המערבית יותר מ-48 שעות ללא אישור.

61 'קבוצת שכם מטרות ופעולות' (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

62 רפאל בשן, 'אינני אומרת שרצוי שנהיה לבדנו בממשלה גם אם נזכה ברוב', מעריב, 24.10.1969.

63 'פגישת החדוש', 3.7.1969 (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

להתיישב במקום חלופי שתאם את מדיניות ההתנחלות של הממשלה: בשארם א-שייח' שבסיני, בקוניטרה שבגולן, בבקעת הירדן,⁶⁴ ואפילו ב'הר חברון, שאינו פחות קדוש מהר גריזים'. נציגי הקבוצה השיבו מפורשות: 'קבוצתנו החליטה שכם ורק שכם'⁶⁵ (כך ענו גם ליוסף טבנקין).⁶⁶

בקיץ 1969 ניסו חברי הקבוצה לקבל אישור להקים בית ספר שדה סמוך לשכם, מתוך מחשבה להעתיק לאזור השומרון את הדגם שהכירו בהר גילה.⁶⁷ עוד בשנת 1967 הוקם בית ספר השדה הראשון בכפר עציון שבגוש עציון, ונראה שקל לקבל אישור להקים מוסד כזה יותר מאשר אישור להקים יישוב קבע. לרגע אף נראה שאכן, הקבוצה תקבל אישור בזכות קשרים שיצרו חבריה עם אנשי התנועה למען ארץ ישראל השלמה צבי שילוח ואפרים בן חיים,⁶⁸ שתיווכו בינם ובין שרים בממשלה. נוסף על כך, אברהם יפה, מראשי התנועה, עמד בראש רשות שמורות הטבע, והיו לו הידע והאמצעים להקים בית ספר שדה. בשלב זה הסכים לכך שר הביטחון, אולי גם בזכות קשרי הידידות שהיו בינו ובין צבי שילוח, חברו לרפ"י, שנמצא בקשר עם קבוצת שכם. במסמך שפרסם תת-אלוף שלמה גזית, הממונה על תיאום הפעולות בשטחים וראש לשכתו של דיין, העוסק בהקמת בית ספר שדה ליד שכם, נכתב ששר הביטחון 'ממליץ על אישור הבקשה',⁶⁹ אם כי הוא מציע להתמקם באחד ממחנות הצבא באזור שכם, ולא בבניין ריק בשולי העיר. נראה כי דיין ראה במהלך חיזוק לתכניתו להגביר את הנוכחות הישראלית באזור גב ההר, משיקולים ביטחוניים-טופוגרפיים.⁷⁰ כך יכול היה להניא אותם מלהיכנס לתוככי שכם, ברוח התנגדותו לכניסת מתנחלי חברון לעיר עצמה. במסמך שהוציא שלמה גזית קבוצת שכם אינה נזכרת, והפנייה היא מטעם החברה להגנת הטבע בלבד. התכנון היה שאת בית הספר יקים גוף ממשלתי רשמי, שיאויש 'על ידי אנשי קבוצת שכם'. קל היה להציג זאת לרשויות בתור בקשה שבאה מגוף מוכר ומוסמך, ולא דרך קבוצת צעירים פורעת חוק. בעקבות החשש מפני חשיפת 'תכנית דיין' לגורמים שירצו לחבל בה, נתבקשו חברי קבוצת שכם מאנשי התנועה למען ארץ ישראל השלמה 'לשמור על העניין בסודיות'. באותה העת התמתנה שאיפתם, והם היו מוכנים להתנחל לאו דווקא בשכם עצמה, אלא גם 'בסמוך לה'.⁷¹ נראה שהתכנית עתידה להתממש, שמאירים להם פנים ושהושגה 'הסכמתם של דיין ואלון

64 יוסף צוריאלי, '17 בחורים ו-3 בחורות ביקשו להתנחל ליד שכם וסולקו', מעריב, 17.10.1969.

65 פרוטוקול המפגש מ-25.7.1969, א"מ, ג-7459/3.

66 'דוח מדיני מס' 1, 8.7.1969 (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

67 נחמה פרבשטיין, 'סטודנטים מתעדים להתיישב בשכם', מעריב, קמפוס - דף לסטודנט, 2.2.1970.

68 אפרים בן חיים היה דובר התנועה למען ארץ ישראל השלמה באספת הקבוצה ב-30.7.1969 (הזמנה לאספה מצויה בספריית יד יצחק בן-צבי, אוסף 63).

69 שלמה גזית, 'בית ספר שדה ליד שכם', א"מ, א-7154/13, 24.7.1969. אברהם יפה היה ראש רשות הטבע והגנים, וייתכן שנפלה טעות בנוגע לגוף המתכנן להקים בית ספר שדה.

70 מרדכי בר-און, משה דיין, קורות חייו 1915-1981, עם עובד, תל אביב 2014, עמ' 249-250.

71 'קבוצת שכם מטרות ופעולות' (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

להתישבות בשכם במסווה של ביה"ס שדה'.⁷² ואכן, במכתב שהגיע מלשכת אלון בראשית ספטמבר נכתב שהשר 'מברככם על היוזמה'.⁷³

התכנית להקים בית ספר שדה סמוך לשכם הייתה אמורה לעלות לדיון בישיבת ועדת השרים לענייני התיישבות, אלא שבחודש ספטמבר התברר כי השרים נסוגו מתמיכתם בה.⁷⁴ חברי הקבוצה נפגשו עם שלמה גזית, וזה הודיע להם שהתכנית לא אושרה. בצר לחברי הקבוצה הם פנו שוב לאלון, וזה הבהיר להם: 'אין התנחלות בשכם עולה בקנה אחד עם תוכניתו' – תכנית אלון.

המקורות הגלויים אינם מבהירים מה הביא את השרים ד"ן ואלון לחזור בהם. ייתכן שראשת הממשלה מאיר או השר ישראל גלילי, שהתנגד נחרצות להתיישבות סמוכה לערים פלסטיניות ולפעילות לא חוקית, הטו את הכף מחשש למדרון חלקלק שיביא להקמת יישוב קבע במקום. מסמכי הקבוצה משקפים אכזבה, תלונות על סחבת והערכה שהונו אותם מלכתחילה 'בתוכניות אשר מתכנניהן לא התכוונו כלל להגשימן'.⁷⁵ על רקע זה התחדשו ההכנות לניסיון העלייה השני באוקטובר 1969.

המפד"ל וקבוצת שכם

חברי הקבוצה ניסו להשיג תמיכה משריה של המפד"ל שיכלו להערכתם לתמוך בהם. בשנים ההן גבר כוחם של צעירי המפד"ל הנציים, ומנהיגי המפלגה נדרשו לסייע מתוך הממשלה לפעולות שלא תאמו את הלך הרוח של הדור הוותיק. לאחר העלייה הראשונה, בקיץ 1969, נפגשו נציגי הקבוצה עם שר הדתות זרח ורהפטיג, ולאחר העלייה השלישית, בפברואר 1970, נפגשו עם שר הסעד יוסף בורג.

אולם מפגישות אלה לא יצא דבר. כלפי המתנחלים בכפר עציון ובחברון, שהיו מבניה של הציונות הדתית, הם הרגישו אמפתיה ומחויבות, ואילו לצעירי קבוצת שכם הם לא מצאו לנכון לסייע. גישה עוינת לקבוצה ביטא שר הסעד מיכאל חזני (חזני החליף בספטמבר 1970 בתפקיד זה את בורג, שהתמנה לשר הפנים). חזני הבדיל בין המתנחלים מן הציונות הדתית, שנתפסו בעיניו כמתנחלים אמיתיים, ובין מתנחלי קבוצת שכם, שהיו בעיניו מתנחלים פיקטיביים: 'התנחלויות ראווה של סטודנטים שאין בכוונתם להתיישב שם דרך קבע, כמו נסיונות הנפל של ההתנחלות על הר גריזים, בבתיר ובמקומות אחרים. [...] זה לא היה רציני'.⁷⁶ לאחר פרסום הדברים דרשו חברי הקבוצה מהשר התנצלות ואף איימו שאם יסרב, יתבעו אותו

72 פתק שמצוי בספריית יד יצחק בן-צבי, אוסף 63.

73 אורי טהון, יועצו של יגאל אלון, אל חברי קבוצת שכם, 1.9.1969, א"מ, ג-7459/3.

74 בתוכן העניינים של הדיון בוועדת השרים לענייני השטחים מהתאריכים 7.8.1969 ו-21.8.1969 יש בסדר היום דיון על הקמת בית ספר שדה ליד שכם (שם, א-7154/13), אולם מתוך הפרוטוקולים אנו למדים שהנושא לא נידון (שם, א-7354/4).

75 'קבוצת שכם מטרות ופעולות' (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

76 מנחם פיש, 'תמיכות הסעד אינן מבטיחות קיום מינימלי', ידיעות אחרונות, 4.12.1970.

לדין תורה.⁷⁷ השר לא התנצל והקבוצה לא מימשה את איומה. יחס מזלזל ועוקצני זה בא לידי ביטוי גם בדפי הַצִּפָּה, שופרה של המפד"ל. בעיתון הבחינו בין בני הציונות הדתית, שחבריה מתנחלים אמיתיים, לקבוצת שכם, שביצעה התנחלות ראויה למטרות פוליטיות, כדי להשיג כותרות בעיתונים, אך 'מעולם לא עסקו במלאכה האפורה עצמה'. לעומתם, 'חברי בני עקיבא [...] אינם מפגינים מפגני סרק, הם מתנחלים פשוטים כמשמעם. [...] העוסקים במצוות התנחלות ממש, ואינם עושים ממנה פסל ומסכה לימי בחירות', שעמדו להיערך באוקטובר 1969.⁷⁸

מנחם בגין וקבוצת שכם

העובדה שקבוצת שכם נותרה ללא עורף פוליטי של ממש קשורה פחות לעמדת המפד"ל, ובעיקר לגישת גח"ל. הקבוצה התבססה במידה לא מבוטלת על בוגרי תנועת בית"ר, ומנחם בגין היה הכתובת הטבעית שלה בתוך הממשלה, כשם שהשרים האחרים היו קשורים לתנועות התיישבות וסייעו להן. המקורות חושפים עד כמה מנחם בגין, שכיהן כשר עוד מיוני 1967, לא היה לכתובת מרכזית עבור קבוצות המתנחלים שצמחו בתוך המחנה הפוליטי שלו עצמו ושביקשו לקדם הלכה למעשה את התפיסה הטריטוריאלית המובהקת שלו. תכניתה של קבוצת שכם – 'להתנחל בהר גריזים במגמה להקים בסיס לקריה עברית שתקרא "שכם עלית"⁷⁹ – תאמה את תכניתו של בגין מסוף 1968 להקים קריות יהודיות צמוד לערים הערביות בגדה, אולם בגין שהקפיד על שלטון החוק, לא יכול היה להזדהות עם פעילות שחותרת תחתיו. באותה תקופה נכנס בגין לראשונה בחייו לממשלות ישראל וזכה להתקבל לתוך המחנה הממלכתי והלגיטימי, ועל כן הוא לא היה מוכן לפעול שלא לפי מדיניות הממשלה והחלטותיה. על רקע זה בחר מנהיג גח"ל לא להגיע לישיבת הממשלה; כדי שלא יצטרך להשתתף בהחלטה הצפויה להורות על מניעת הקמת התנחלות בשומרון.⁸⁰ ראש הממשלה מאיר דייווחה כי בגין מסר שלדעתו אפשר 'להשפיע עליהם שלא יעלו';⁸¹ ואכן, הוא התאמץ להשיג להם אישור ולמנוע עלייה לא חוקית.

לאחר העלייה הראשונה פנו חברי קבוצת שכם למנחם בגין וקיימו עמו שני מפגשים. בגין ביקש מהם לחדול מניסיונותיהם להתיישב ללא אישור, כדי שלא ייווצר מצב שממשלת ישראל תצטרך שוב להחליט להוריד יהודים מאדמת ארץ ישראל. הוא רמז על אפשרות לסיכום רשמי למחצה בינו ובין משה דיין בדבר העלמת עין מניסיון התנחלות נוסף ועל תמיכה שתתקבל מאחורי הקלעים, אולם בשיחת המשך בטלפון בין בגין לזאב פרל, נציג הקבוצה, מסר בגין ששר הביטחון אינו פנוי לעסוק בנושא.⁸² בחודש אוגוסט,

77 מכתב מ' 11.12.1970 שעליו חתומים משה רחמים ועמירם שם ארי (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

78 [מחבר לא ידוע], 'אגב: התנחלות ולא דקלומים', הַצִּפָּה, 26.6.1969.

79 צבי לביא, 'נמנעה התנחלות של 30 צעירים בהר גריזים וליד רמאללה', מעריב, 24.6.1969.

80 [מחבר לא ידוע], 'בגין לא השתתף בישיבת הממשלה המיוחדת', ידיעות אחרונות, 25.6.1969.

81 פרוטוקול ישיבת הממשלה ס"ד, 22.6.1969, א"מ.

82 'פגישת החדוש', 3.7.1969 (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

לאחר הסכמת ד"ר ואלון, מסר בגין לחברי הקבוצה שהתכנית להקמת בית ספר שדה 'אושרה באופן עקרוני'⁸³ ואולם כגודל הציפיות היה גודל האכזבות; הקבוצה חוותה מפח נפש מיכולתו הרפה של מנהיג גח"ל. בכתבתו של העיתונאי אהרן בכר על קבוצת שכם הוא כתב: 'חודשים ארוכים הם סובבים בין משרדים ממשלתיים ולשכות של שרים', ואלה הבטיחו להם הרים וגבעות. הם הביעו אכזבה מבגין, בלי לציין מפורשות את שמו: 'שר מסוים אף הבטיח, לטענתם, כי ידאג באופן אישי שהעניין יזכה, בצורה זו או אחרת לאישור הממשלה, או לפחות, להסכמתה האילמת'.⁸⁴

משנכשל בגין בתיווך בין הממשלה ובין חברי קבוצת שכם, הוא שמר על מרחק מהם. בעקבות ניסיון ההתנחלות השלישי יזמו נציגי הקבוצה פגישה עם בגין וביקשו את עזרתו להשגת אישור להקים התנחלות בביתר. לפי דיווחו של הלל כהן, שנכח בפגישה, בגין הבהיר שהוא אינו הכתובת לפנייתם - 'מה אתם רוצים ממני?' שאל - ולבסוף פטר אותם בכך שביקש מראש לשכתו יחיאל קדישאי לכתוב לעצמו לבדוק מה אפשר לעשות. תגובה זו מלמדת על עניין מוגבל שלו ועל כוחו הדל בתוך הממשלה. ביקורת מרומזת על היעדר רצונה או יכולתה של תנועת החרות לסייע לצעיריה להתנחל פורסמה בביטאון התנועה למען ארץ ישראל השלמה: 'צרתם של מתנחלי שכם שאין מאחוריהם גוף התיישבותי ומפלגה רצינית שתעשה למענם בממשלה ובמוסדות המיישבים'.⁸⁵

לימים, בעת פולמוס בכנסת, הזכיר אלון לבגין את הכרעתו זו: 'כאשר אתה וחבריך ישבתם בממשלה, [...] לא אחת נתקבלו החלטות על מניעת התיישבות באזורים מסויימים בגדה המערבית ופעמיים, שלוש פעמים, על דעת הממשלה ניתנה הוראה לצבא ולמשטרה לסלק מתיישבים שעשו זאת על דעת עצמם ולא על כך פרשת מן הממשלה. אתה פרשת מן הממשלה על ניסוח, לא על מעשים'.⁸⁶

אלון ידע כמובן כי בסוגיות אחרות בחר בגין לחולל משבר קואליציוני ואף לאיים בפרישת גח"ל מהממשלה. העובדה שבגין לא חולל משבר כאשר פינתה הממשלה את קבוצת שכם מהשטח מלמדת על תמיכתו המוגבלת בצעירים אשר צמחו בתנועתו. ארבעה מניסיונות ההתנחלות נערכו בזמן שבו כיהן בגין כשר בממשלה, ושלושה נוספים - משחזר לעמוד בראש האופוזיציה. אכן, בהיות גח"ל בקואליציה הוא היה כבול בתגובותיו לניסיונות ההתנחלות. בשלב ההוא נאלץ בגין להתמודד עם חוגים נציים שאיגפו אותו מ'מין' והיו משוחררים ממחויבות לממשלה. חוגים אלה הרוויחו פוליטית מהפעילות של קבוצת שכם וזכו בנקודות חשובות בקרב החוגים המקסימליסטיים בציבור שבגין ראה בעצמו מנהיגם. למרות זאת, לא ניכר שינוי ביחסו של בגין לקבוצת שכם לאחר פרישתו ממשלת הליכוד הלאומי בקיץ 1970 - עם היענותה למתווה מזכיר המדינה

83 'קבוצת שכם מטרות ופעולות', שם.

84 אהרן בכר, 'צעירים מכינים בסתר התנחלות באזור שכם', ידיעות אחרונות, 19.9.1969.

85 י.ה. [יהודה הראל], 'מחדל ההתנחלות בשכם', זאת הארץ, 27.6.1969.

86 דברי הכנסת, כרך 66, 21.2.1973, עמ' 1783.

האמריקני ויליאם רוג'רס, שהתבסס על החלטת האו"ם 242.⁸⁷ בשתיקתו של בגין, גם בזמן היותו ראש האופוזיציה, אפשר לראות תמיכה במדיניות הממשלה. גם לאחר הפינוי הכוחני של המתנחלים מביתר, בעקבות ניסיון ההתיישבות החמישי (שניכרה בו נוכחות בולטת של חברי תנועת הנוער בית"ר), לא הגיב בגין, למרות היותו אז מנהיג האופוזיציה, להבדיל מתמיר (כפי שיוצג להלן).

בין ספטמבר לנובמבר 1970 פנו שוב חברי קבוצת שכם לבגין, אך מנהיג גח"ל בחר גם אז להשיב תשובה סתמית, ולא לסייע להם במאבקם.⁸⁸ בגין ראה בהתנחלות סוגיה למדיניות ממשלתית, ולא לקביעת עובדות 'מלמטה'. מדבריו בדיון שנערך בלשכת השר גלילי משתמע זלזול מסוים בפעילותם, שהייתה בעיניו הפגנתית, אבל גם הסתייגות מהפינוי הנחרץ שעליו החליטה הממשלה:

בשאלת ההתנחלות איני רואה כל קשר לשאלת אופוזיציה וממשלה. בהיותי בממשלה לא עודדתי שום התנחלות הפגנתית או הפגנה התנחלותית. עכשיו באופוזיציה גם כן אינני מעודד אותה. [...] אני לא חושב שכך צריך להיות, אבל אינני מפקד שלהם. אמרתי לחברים שזו לא התנחלות. אני רוצה למנוע, קודם כול, איזו שהיא התקוטטות עם הצבא. הצבא ייתן פקודה ויורידו אותם, כך אמרתי להם. מצד שני, לא ראיתי הצדקה מדוע צריך להוריד אותם בכוח ולמנוע מהם להתנחל. מה קורה כאשר קבוצת יהודים עולה על הר גריזים? מדוע צריך להוריד אותם משם בכוח? מעולם לא נתתי ידי להפגנת התנחלות כזאת, אבל אני חושב שהממשלה לא צריכה לעשות זאת.⁸⁹

הכתף הקרה למדי שהפנה בגין כלפי פעילי הימין הצעירים מוסברת בתפיסתו היסודית, שבאה לידי ביטוי בהצעתו (הלא בשלה) לממשלה להקים 'קריות ביהודה ושומרון'. מנהיג גח"ל לא ראה בהתיישבות מטרה לשמה, כפי שהיה מקובל מאז ומתמיד בתנועת העבודה, ובמידה מסוימת בציונות הדתית מאז מלחמת ששת הימים. לשיטתו, ניסיונות התנחלות שעתידים להסתיים בפינוי לא יכלו לקדם את המטרה המדינית שעמדה לנגד עיניו – התיישבות כאמצעי למניעת חלוקה מחדש של הארץ.⁹⁰

87 יחיעם ויץ, 'לכור מחצבתו: מנחם בגין בממשלת הליכוד הלאומי, פרישתו ממנה בשנת 1970 ומשמעותה', קתדרה, 141 (תשע"ב), עמ' 133-158.

88 המכתבים בין עמירם שם ארי למנחם בגין לא נשמרו.

89 מצוטט בתוך: אריה אלדד, **דברים שרואים מכאן**, כנרת, זמורה ביתן, דביר, אור יהודה, 2016, עמ' 142.

90 אריה נאור ואמנון למפרום, **מנחם בגין, ראש הממשלה השישי: מבחר תעודות מפרקי חייו (1913-1992)**, ארכיון המדינה, ירושלים תשע"ד, עמ' 214-217. Amir Goldstein and Elchanan Shilo, 'Menachem Begin and the Settlements – 1967-1977', *British Journal of Middle Eastern Studies*, 47, (2020) pp. 1-20.

תומכיה של קבוצת שכם

חברי קבוצת שכם נעו בין הרצון לקבל תמיכה פוליטית ובין הרצון להישאר לא מזוהים מפלגתית. הם קיוו לפנות בדרך זו לציבור רחב ככל האפשר, ולא להיצבע בגוון פוליטי. התמיכה בקבוצת שכם הגיעה בעיקר מהשוליים ההולכים ומתרחבים של המערכת הפוליטית בישראל. בכנסת תמך בה שמואל תמיר, שעמד בראש מפלגת המרכז החופשי. סיוע ותמיכה התקבלו מחוגים ומאישים שפעלו מחוץ לזירה הפרלמנטרית, בעיקר מקרב אנשי התנועה למען ארץ ישראל השלמה וכן מכמה יוצאי אצ"ל ולח"י.

שמואל תמיר וקבוצת שכם

קבוצת שכם זכתה לתמיכה ללא סייג מעורך הדין שמואל תמיר, מייסד מפלגת המרכז החופשי, שפרשה מתנועת החרות בשנת 1967 ונתרה באופוזיציה גם לאחר הקמת ממשלת הליכוד הלאומי. יחסי גומלין אלה הניבו רווח לשני הצדדים: קבוצת שכם סייעה לתמיר להתמקם כאופוזיציה נצית, להבדיל מבגין, שכיהן כשר בממשלה והיה מחויב להחלטותיה, ואילו קבוצת שכם זכתה להשמעת קולה בציבור, באמצעות תמיכתו של תמיר.

תמיר פגש את חברי קבוצת שכם עוד לפני ניסיון העלייה הראשון ותרם להם סכום גדול – 9,000 לירות.⁹¹ הארכאולוג יריב שפירא, איש התנועה למען ארץ ישראל השלמה, שהיה גם חבר מזכירות המרכז החופשי, השתתף בניסיון ההתיישבות הראשון לצד פעיל מרכזי אחר של המפלגה – שמעון וייצפרוכט מתל אביב. שפירא אף הזמין את תמיר להצטרף לעלייה הזאת למען ייעוץ משפטי לחברי הקבוצה, אולם תמיר נעצר במחסום וחזר על עקבותיו.⁹² לאחר כישלון ניסיון העלייה ערכו חברי הקבוצה מסיבת עיתונאים בסניף המרכז החופשי בירושלים, ותמיר אף נכח בה לזמן מה.⁹³ הוא הצהיר שהוא תומך בפעילות הקבוצה, שכן 'יש דברים קדושים, העומדים מעל לאות המתה של החוק'.⁹⁴ מעורבות זו של תמיר ומפלגתו וגם העובדה שנוח לזהות אנשים עם מסגרת פוליטית מוכרת, תרמו לכך שהעיתונות צבעה את חברי קבוצת שכם כאנשי המרכז החופשי.⁹⁵

הזיהוי של הקבוצה עם מפלגתו של תמיר לא תרם ליחסים בין קבוצת שכם למנחם בגין, על רקע היריבות העזה בין השניים, שהביאה לפילוג תנועת החרות. פעילים מחיפה שהשתתפו בניסיון ההתיישבות הראשון, ובהם עוזי לנדאו (אז פעיל במפלגת החרות), פרסמו מכתב לעיתונות, ובו התנערו מהקשרים עם תמיר.⁹⁶ גם התנועה למען ארץ ישראל

91 בנמלך, 'הממשל הצבאי מנע ככח התנחלות צעירים בהר גריזים ותל שילה'.

92 שמואל תמיר, 'ההתנחלות בהר גריזים והבקשה להצטרף', מעריב, 8.7.1969.

93 [מחבר לא ידוע], 'סוכל ניסיון קבוצת צעירים להתנחל בהר גריזים ובשילה', דבר, 24.6.1969.

94 יצחק שור, 'התנחלות ראווה ליד שכם: מבצע תעמולה בירושלים', על המשמר, 24.6.1969.

95 [מחבר לא ידוע], 'ראיתי שמעתי: מבחן המשמעת', הארץ, 25.6.1969.

96 מ. יהודה, ע. לנדאו ואחרים, 'ניסיון ההתנחלות וש. תמיר', דבר, 30.6.1969.

השלמה דרשה מהקבוצה לפרסם מודעות שמבהירות כי אינם קשורים ל'מרכז החופשי'.⁹⁷ תמיר הדגיש במכתביו לעיתונות את היעדר הזיקה הפוליטית שלהם אליו והביע צער על התכחשותם לסיוע שקיבלו ממנו.⁹⁸

הסתבכות זו מלמדת על חוסר הבשלות של קבוצת הצעירים. חבר הקבוצה מנחם קורנוויץ אפיין את הקבוצה, ממרחק של חמישים שנה, במילים האלה: 'קבוצה של אנשים צעירים חסרי ניסיון, חסרי ידע, חסרי קשרים, חסרי קישורים בסיסיים לפעול בצורה ציבורית'.

לאחר פרשה זו התרחק תמיר מקבוצת שכם למשך שנה וחידש את קשריו רק לאחר העלייה החמישית לביתר, שבה שרפו אהלים ומיטות של חברי הקבוצה. שמעון רחמים נפגש עם תמיר, שהגיש שאילתה לשר הביטחון דיין: 'האם הוחלט מראש על האמצעים שננקטו נגד המתנחלים [...] והאם קבלו את אישור שר הביטחון?'.⁹⁹ דיין התכחש לתלונות על התנהגות אלימה בזמן הפינוי.¹⁰⁰

מי שנכנס לזמן-מה לוואקום שנוצר עם התרחקות תמיר היה ישראל אלדד, חבר מרכז לח"י לשעבר. אלדד פגש את נציגי קבוצת שכם לפני ניסיון העלייה הראשון ותמך בהם ואף היה אחד מנציגי התנועה למען ארץ ישראל השלמה שניסו לסייע להם לקבל אישור להקים בית ספר שדה. בסתיו 1969 אפשר לזהות שינוי בזיהוי הפוליטי של הקבוצה בדפי העיתונים, מהמרכז החופשי לראייתם כ'חניכיו הצעירים של הד"ר אלדד'.¹⁰¹ אף החזית, ביטאוננו של אלדד, פרסם כתבות אוהדות.¹⁰²

אלדד הקים רשימה (זו התמודדה בבחירות לכנסת השביעית) וביקש לנכס אליו את קבוצת שכם מתוך רצון להגביר את התמיכה ברשימה 'למען ארץ ישראל' (שלא עברה את אחוז החסימה). הוא טען שרשימתו נתמכת גם 'מאותה קבוצת צעירים הרוצה להתנחל בשכם'.¹⁰³ הוא קשר את עצמו לקבוצה גם בניסיונו לערוך ישיבת סיעה למפלגתו בתחילת חודש אוקטובר בהר גריזים. הניסיון נכשל, והצבא עצר את אלדד בדרך.¹⁰⁴ בפועל, מתוך כלל חברי הקבוצה, רק מיכל גלוסמן הצטרפה למפלגתו, ואף הוצבה במקום השביעי של רשימתו לכנסת.¹⁰⁵ למאמר שהוכרו בו על הקמת רשימתו

97 'גילוי דעת מטעם קבוצת מתנחלי הר גריזים', הארץ, 13.7.1969; פורסם גם בעיתון זאת הארץ, 18.7.1969.

98 שמואל תמיר, 'ניסיון ההתנחלות על הר גריזים', הארץ, 27.6.1969; יריב שפירא, 'ההתנחלות בהר גריזים והבקשה להצטרף', מעריב, 8.7.1969.

99 שאילתה של חבר הכנסת שמואל תמיר לשר משה דיין, 1.9.1970 (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

100 דברי הכנסת, כרך 59, 13.9.1970, עמ' 89.

101 אהרן בכר, 'גם שכם היא מולדת', ידיעות אחרונות, 21.9.1969; צבי לביא, 'מי מה מתי בטלויזיה, שימוש לרעה בסמכויות', מעריב, 23.10.1969.

102 א. [אלדד] אריה, 'בקרום נבוא שוב להתנחל בהר גריזים', החזית, 15.7.1969.

103 שרגא הר-גיל, 'אביוזה: נזירים דם חדש', מעריב, 9.10.1969.

104 [מחבר לא ידוע], 'מנעו מרשימת "ארץ ישראל" לערוך ישיבת סיעה בהר גריזים', דבר, 2.10.1969.

105 ילקוט הפרסומים 1563, 20.10.1969, עמ' 234.

של אלדד צירף החזית את תמונתה תוך ציון שהיא מועמדת הרשימה ושייכת לקבוצה שניסתה להתנחל בשכם.¹⁰⁶

התנועה למען ארץ ישראל השלמה, נתן אלתרמן וקבוצת שכם

חברים בתנועה למען ארץ ישראל השלמה, דוגמת צבי שילוח ואפרים בן חיים, תמכו בפעילות קבוצת שכם וסייעו לחבריה, סביב הניסיון להקים בית ספר שדה. אליעזר ליבנה (סופר ופובליציסט וחבר כנסת לשעבר במפא"י) שיבחה את 'הצעירים שהחליטו לוותר על לימודיהם ועיסוקיהם ולעלות להר השומרון' והשווה את פעולתם לצעירי ביל"ו וכן לחלוצי העלייה השנייה, 'שפרצו ארצה בניגוד לעצותיהם והוראותיהם של מוסדות ציוניים מוסמכים'.¹⁰⁷ ביטאון התנועה ערך השוואה למאבק בכריטים ולפרשת ביריה. יהודה הראל, שחתם על המאמר, הדגיש שהיישובים ברמת הגולן ובגוש עציון קיבלו הכרה רק לאחר העלייה על הקרקע.¹⁰⁸

תמיכה ציבורית חלקית העניק לקבוצה נתן אלתרמן. בסוף יוני 1969 פרסם נתן אלתרמן מאמר בשם 'לאחר גינוי', ובו הביע תמיכה בחברי הקבוצה. אמנם המשורר לא תמך בעלייה לא חוקית, אולם הוא הפנה אצבע מאשימה כלפי הממשלה, שבמדיניותה הביאה למצב זה. הוא יצא נגד המגנים, העושים לעצמם חיים קלים בכך שהם נסמכים על החוק היבש בלי לראות את התמונה הכוללת:

מצוד אחר מתנחלים יהודים בארץ ישראל והצבת מחסומים וגרירת מתנחלים אל המכוניות, כל זה הוא חלק מן התמונה הכללית של המדיניות שגרמה לכל הדברים. [...] גם כשאנו פוסלים ומגנים את ניסיון ההתנחלות הפרטיזנית הזאת [...] עלינו לדעת עם זאת, כי מעשה של שלושים הצעירים היהודים הללו הוא טבעי יותר מן המדיניות שגרמה אותו. [...] מוטב שנבין כי לא יתכן שקו מדיני חותך גורל, המנוגד ליסודי העיקרים הטבועים בדברי ימי העם ובתולדות יישובי הארץ, לא יעורר בציבור הישראלי גילויים של זעזוע.¹⁰⁹

חברי קבוצת שכם נפגשו עם אלתרמן לאחר העלייה הראשונה בסיועה של רחל ענבר (יוצאת לח"י שהתגוררה בבית השבעה) וחיפשו דרכו קשר לשר הביטחון, אולם המשורר 'אמר שעלינו לפנות ישירות לדיין'.¹¹⁰

106 'כוח האמונה והאידיאה: למה יצאנו ברשימה "למען ארץ ישראל" ומה ייחודה?', החזית, 13.10.1969.

107 אליעזר ליבנה, 'יש להתנחל לאלתר בסמכות ממלכתית ובהיקף לאומי', הארץ, 6.7.1969.

108 י.ה. [יהודה הראל], 'מחדל ההתנחלות בשכם', זאת הארץ, 27.6.1969.

109 נתן אלתרמן, 'לאחר גינוי', מעריב, 27.6.1969; דן לאור, אלתרמן - ביוגרפיה, עם עובד, תל אביב 2013, עמ' 747, ועמ' 843 הערה 77. לאור זיהה בטעות את הקבוצה עם יצחק טבנקין והקיבוץ המאוחד.

110 'דוח מדיני מס' 1' (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

אלתרמן התייחס לפעילות הקבוצה גם לאחר ניסיון ההתיישבות השלישי בפברואר 1970, במאמר האחד לפני האחרון שהתפרסם לפני מותו – בכותרת 'המחלה הנושנה'. הוא קבל על שהערכים הציוניים נתפסים כמחלת נפש. באירוגיה הוסיף כי מתייחסים להתיישבות בשטחי ארץ ישראל כמחלה וכי 'המחלה' שהייתה פעם – ציונות – אבדה. את הצבא ואת השלטונות המשיל לאנשי רפואה שמטפלים בהם. 'מחלה' זו הייתה נחלת כל העם, ואילו כיום מעשים אלה נחשבים לשיגעון.

אלתרמן הדגיש כי הקבוצה מגשימה 'למעשה את סעיף ההתנחלות שהממשלה עומדת עליו', ו'אילו קיימה ממשלת ישראל, [...] את המובטח באותו סעיף, היו תופעות של טירוף פרטי נמנעות מאליהן'. המשורר ביקש למתוח חוט ברור בין פעולתה של קבוצת שכם ובין תקופת המנדט: 'הכל יודעים כי עד לפני עשרים שנה ומשהו היה שגעון זה [...] להתיישב בארץ ישראל [...] מקובל על הרבים. כדי שלא לבייש קראו לטירוף זה בשם ציונות'. אלתרמן התאכזב מהיעדר העניין הציבורי וראה בו מסימני אבדן הדרך של החברה הישראלית. המשורר סבר כי היעדר הנחישות של ישראל להתיישב בשטחים שנכבשו ב-1967 לא רק פוגע במורשת הציונית אלא גם מטשטש את האפשרות שהפלסטינים תושבי השטחים בינו כי אין ביכולתם להשיב לאחור את המציאות החדשה שנוצרה בארץ:

שעה שעלו המתנחלים לגבעה, באו השכנים הערבים לברך אותם [...] מפני שהיו בטוחים שזהו זה. היהודים באו להתיישב כאן. [...] אך בעודם מקבלים את העובדה המוגמרת הזאת ראו את כוחות הבטחון באים לגרור את המתיישבים מן המקום. [...] עמדו תוהים, עד שקם זקן ואמר: 'אני אסביר לכם, הוי אחי, מדוע גררו היהודים את המתיישבים'. [...] היהודים עשו כן כדי להראות, כי שום כוח לא יוציא אותם מפה אם הם בעצמם לא יעשו זאת כמו ידיהם.¹¹¹

בקרב תומכי קבוצת שכם אפשר להבחין בין דמויות כמו אלתרמן וליבנה, שנמנעו מלהצהיר במפורש על תמיכה בהפרת החוק והדגישו את אחריות הממשלה למצב שנוצר, ובין אישים כמו חבר הכנסת שמואל תמיר ויצחק טבנקין מנהיג הקיבוץ המאוחד, שתמכו במוצהר בהפרת החוק שהיה בעיניהם לא לגיטימי. וזה מה שסיפר אפרים בן-חיים על הפגישה עם טבנקין לאחר ניסיון העלייה הראשון:

היה ניסיון של חברים חילונים ללכת ולהקים יישוב על יד שכם. הם הלכו. ברגע האחרון זה נודע, והצבא עצר אותם. [...] באתי לטבנקין וסיפרתי לו שזה לא הצליח והצבא עצר. הוא התחיל לצעוק עלי: 'מה אתה מספר לי מעשיות? אתם לא רציתם!' [ההדגשה במקור] אין דבר כזה צבא יהודי שיעצור יהודים שהולכים להתיישבות בארץ ישראל.¹¹²

111 נתן אלתרמן, 'המחלה הנושנה', מעריב, 20.2.1970.

112 ריאיון של צבי רענן עם אפרים בן-חיים, ב-29.7.1980. מובא בספרו של רענן, גוש אמונים, ספרית פועלים, תל אביב תשמ"א, עמ' 214.

להבדיל מטבנקין, חברי הקיבוץ המאוחד בתנועה למען ארץ ישראל השלמה תבעו 'לשלול את המעשה ולברך את האנשים'.¹¹³ מתח זה בחוגי הקיבוץ המאוחד בא לידי ביטוי גם בהקמתם של הקיבוץ מרום גולן בשנת 1967 ושל היישוב קשת בשנת 1974, שהיו ביזמתו של יהודה הראל תלמידו של טבנקין, אם כי להבדיל מקבוצת שכם, הראל נזהר שלא להתעמת עם הצבא.¹¹⁴

קבוצת שכם וגרעין אלון מורה: קשרים והשפעות

קשרי גומלין מגוונים היו בין קבוצת שכם ובין צעירי הציונות הדתית מחוגי מרכז הרב. ראשיתם כשעמירם שם ארי (לימים מראשי קבוצת שכם) ובני קצובר (לימים מראשי גרעין אלון מורה) התנדבו לשמירה במלון פארק בחברון כחלק מן הפעילות של תא הסטודנטים למען ארץ ישראל השלמה באוניברסיטה העברית בירושלים.¹¹⁵ אף שמעון רחמים, לימים מזכיר קבוצת שכם, הגיע למקום בחול המועד פסח 1968. הקשר נמשך ב־1969, שאז באו חברים מקבוצת שכם להתייעץ עם קצובר לקראת ניסיונות העלייה שלהם. לאחר הקמת גרעין אלון מורה בשנת 1973 הצטרפו אליו שניים מחברי קבוצת שכם – מנחם קורנוויץ ומיקי בר נדר.¹¹⁶ גם הרב ישועה בן שושן, שהיה חבר מזכירות בגוש אמונים ואיש הקשר בין אריאל שרון ובין גרעין אלון מורה (לימים אחד מחברי המחתרת היהודית), הצטרף קודם לכן לאחת העליות של קבוצת שכם. כל אלה יוצרים תמונה נזילה של קשרים, מעברים והשפעות הדדיות בין שתי הקבוצות.

מקימי גרעין אלון מורה עקבו אחר פעילות קבוצת שכם וביקשו להפיק ממנה לקחים לקראת יזמת ההתנחלות שלהם, שגם היא כוונה לשכם. בזיכרון הקולקטיבי 'גרעין אלון מורה' מתקשר לפריצת טאבו ההתיישבות בשומרון, ואולם לצד מטרה זו הייתה מטרה לחדש את היישוב היהודי בשכם ולהקים יישוב עירוני יהודי צמוד לו.¹¹⁷ שאיפה זו הושגה במידה מוגבלת בלבד, עם הקמתו של היישוב הכפרי אלון מורה בהר כביר ממזרח לשכם בשנת 1980.

באפריל 1974 נפגשו קצובר ומנחם פליקס, מייסדי הגרעין, עם זאב פרל, ולמדו ממנו על דרכי הפעולה של קבוצת שכם. לימים אימץ גרעין אלון מורה כמה ממרכיבי פעילות הקבוצה שקדמה לו: (1) עליות חוזרות ונשנות; (2) היאחזות ב'שטח' הפתוח, גם ללא

113 'פגישת החידוש', 3.7.1969 (שמעון רחמים, אוסף פרטי).

114 במבי ארליך [לימים שלג], 'המרד הקדוש', נקודה, 100 (תמוז תשמ"ז), עמ' 11-14; אורי הייטנר, יהודה הראל – ביוגרפיה, משכל, ראשון לציון 2019, עמ' 25-54, 89-101.

115 [מחבר לא ידוע], 'אורחי הבקעה', מעריב, 28.5.1971.

116 א"מ, ג-7459/3; אהרן דולב, 'הולכים להתיישב בשכם האסורה', מעריב, 14.6.1974.

117 מודעה של גוש אמונים, שם, 24.7.1974; אלונה הורנשטיין, ראשית ההתיישבות באלון מורה בפרספקטיבה היסטורית, עבודת מוסמך, אוניברסיטת אריאל, אריאל 2013, עמ' 45.

מבנים קיימים (להבדיל ממתנחלי חברון); (3) התמקדות באזור שכם ובסביבתה, ולא דווקא בתוככי העיר; (4) הגעה לשטח דרך דרכים צדדיות ועקיפת מחסומי צבא. חברי גרעין אלון מורה למדו מהם לא רק מה לעשות כמוהם אלא גם מה לעשות אחרת מהם. חברי הגרעין נפגשו עם רחבעם זאבי לקראת ניסיונות העלייה שלהם; הוא אמר להם שאם יעלו עלייה לא חוקית, 'אני במגפיים שלי אדרוס אתכם' (זאבי סיים את תפקידו לפני שניסה הגרעין לעלות), ומכך הם הסיקו שעליהם לצרף לעליות אישי ציבור וחברי כנסת – כדי למנוע פיגוי אלים והשחתת ציוד, כמו שנעשה לחברי קבוצת שכם.¹¹⁸ ואולם לצד זה, גם גרעין אלון מורה, כמו חברי קבוצת שכם, לא רצה להיות מזוהה עם מפלגה פוליטית, וחבריו פעלו להשגת תמיכה מחוגים מגוונים, מהשמאל האקטיביסטי עד החוגים הרוויזיוניסטיים המקסימליסטים.

בין הקבוצות היו הבדלים; אלה נבעו בין היתר מרקעם השונה ומפערי התפיסות הרעיוניות שעמדו בבסיס פעולתם. קבוצת שכם ניקזה לפעילותה תסכול מצטבר בחוגי הימין הרוויזיוניסטי לגונוניו, שנותרו הרחק מאחור במיזם ההתנחלות. בעקבות מתנחלי חברון הם שמו להם למטרה להתנחל בשכם, ואולם משכשל הניסיון להיאחז בהר גריזים ולהקים שם את 'שכם עלית', הם ניסו להתנחל גם באזורים אחרים בגב ההר, בביתר ובבית אל. למן העלייה השנייה למבוא שכם הם התרחקו מהדגם של מתנחלי חברון והגיעו למקום ריק במרחק עשרה קילומטר מהעיר, מכיוון שהתנחלות בתוך עיר ערבית שמקודשת ליהודים לא היה עניין מהותי עבורם. לעומתם, לחברי גרעין אלון מורה, חידוש היישוב היהודי בשכם והקשר הדתי עם קבר יוסף היו עניין מהותי.¹¹⁹ אמנם הם הסכימו להתפשר זמנית על קדום (לימים היישוב קדומים), מכיוון שראו הישג בפריצת הטאבו על השומרון, אולם גם לאחר שהתנחלו עשרה קילומטר ממערב לשכם, הם חיכו לשעת הכושר וניסו להיצמד לשכם עצמה.¹²⁰ גם בהתנחלות שהשיגו לבסוף באלון מורה ממזרח לשכם בשנת 1980 ראו מקצתם סטייה מהתכנית המקורית.¹²¹

סיפורו של גרעין אלון מורה היה לאבן דרך בתולדות מיזם ההתנחלות. סיפורה של קבוצת שכם לא עלה יפה ושקע בתהום הנשייה. נראה כי הקבוצה שהייתה מעורבת בפריצת סבסטיה הייתה נחושה אידאולוגית, בשל תפיסתה המשיחית המוצקה, יותר מזו שקדמה לה. מנהיגה – הרב צבי יהודה קוק – קבע כי תהליך הגאולה כבר נמצא בעיצומו. נחישותם נבעה גם מתוך תפיסה שרואה בהתיישבות מצווה ובנסיגה – איסור

118 'שיחה עם בני קצובר – על הקמת ההתיישבות ביהודה ושומרון', בקישור הזה: <https://youtu.be/ou2LIUcp7-U>. הועלה ליוטיוב ב־21.1.2019 (אוחזר ב־14.5.2020).

119 הרצון שקבר יוסף יהיה מוקד דתי, כפי שמערת המכפלה היא מוקד דתי בחברון, מובא במכתב ששלחו חברי הגרעין ב־31.1.1974 לחבר הכנסת יהודה בן מאיר. ראו: אלונה הורנשטיין ויוסי גולדשטיין, 'אלון מורה כגורם מחולל במהפך הפוליטי במדינת ישראל', מחקרי יהודה ושומרון, כו, 1 (2017), עמ' 159.

120 גרשון שפט, 'גוש אמונים הסיפור מאחורי הקלעים', ספריית בית אל, אל 1995, עמ' 344.

121 אהרן דולב, 'לא במקרה חנו אברהם ויעקב בשכם', מעריב, 17.10.1984.

דתי שמצדיק למסור עליו את הנפש (בעלייה הראשונה של גרעין אלון מורה קרא הרב צבי יהודה לחיילים לירות בו).¹²²

מלבד זה, גרעין אלון מורה הורכב מאוכלוסייה מבוגרת יותר, מנוסה יותר ועם משפחות וילדים קטנים, ועובדה זו השפיעה על יחס השלטונות כלפיהם, להבדיל מהצעירים שהרכיבו את קבוצת שכם. הגורם המרכזי שעמד בבסיס התוצאות השונות של שני מאמצי ההתיישבות הלא חוקיים קשור בזמן התרחשותם. ממשלת ישראל, למודת ניסיון מפרשת מלון פארק בחברון, הייתה נחושה למנוע פעולות לא מתואמות של מתנחלים בקרבת הערים הפלסטיניות. בשלהי שנות השישים ובראשית שנות השבעים זכתה נחצרות זו של גולדה מאיר לתמיכה רחבה של המערכת הפוליטית ולתמיכת השרים הבכירים. לעומת זאת, לאחר משבר מלחמת יום הכיפורים נסדקה ההגמוניה של תנועת העבודה ונשחק ביטחונם העצמי של ראשי השלטון בישראל. ממשלתו הראשונה של יצחק רבין ניסתה להפגין נחישות מול ניסיון ההתיישבות של גרעין אלון מורה, ואולם להבדיל מקבוצת שכם, צעירי מרכז הרב הצליחו לגייס תמיכה ציבורית נרחבת, אלפי שותפים והצטרפות של אישים ידועים, ובהם עשרות חברי כנסת. גם אלה מסבירים את כישלונה של קבוצת שכם ואת הצלחתה של קבוצת צעירי מרכז הרב.

סיכום

ההתיישבות היהודית בשטחים שנכבשו ב־1967 הייתה לא פעם פרי תהליכים 'מלמטה למעלה', כלומר יזמות בשטח שזכו לתמיכת הממשלה, לא פחות מאשר 'מלמעלה למטה' – מדיניות מוסדרת ומתוכננת שנענו לה קבוצות בשטח. בקיץ ובסתיו 1967 הוקמו שני היישובים הראשונים ברמת הגולן ובגוש עציון, ואלה זכו בתמיכת הממשלה בעקבות לחץ מהשטח. כך, ללא הכרעה רשמית מפורשת ובתמיכה של כמה שרים, ניסיונות ההתנחלות של קבוצות מקרב התנועה הקיבוצית מזה והציונות הדתית מזה נעשו למציאות קבועה ההולכת ומתבססת. פרשת מלון פארק בחברון, שהתרחשה באביב 1968, הייתה ביטוי מובהק לדינמיקה הזאת, אולם מיד לאחריה התעשתה הממשלה והחזירה לידיה למשך שנים מספר את מושכות ההתיישבות.

המחקר שהצגנו כאן הטיל אור על חוליה שהייתה חסרה עד עתה במחקר ובשיח הציבורי בנוגע להשתלשלות ההתנחלות ביהודה ושומרון. תיאור מיום ההתנחלות מדלג לרוב בין שתי נקודות ציון מוכרות שהסתיימו בהכנעת צעירי הציונות הדתית את הממשלה: הראשונה – הכניסה למלון פארק ב־1968, והשנייה – אירועי סבסטיה (קדום) באמצע שנות השבעים. הפרשה שניתחנו במאמר זה מלמדת על עוד קבוצה שהייתה מעורבת

122 הרב צבי יהודה, 'לא תגורו', הַצִּפָּה, 19.9.1967; הוברמן, 'אלון מורה – פורץ ההתיישבות בשומרון', בתוך: שבות (עורך), העליה אל ההר, עמ' 49.

ביזמת ההתנחלות ובניסיון להשתתף בעיצוב המציאות הישראלית, מלבד צעירי הציונות הדתית ותנועות ההתיישבות של תנועת העבודה. קבוצת שכם הורכבה בעיקר מחוגי הימין החילוני והתגבשה בעקבות התסכול והפער שבין רוממות הנאומים של ראשי גח"ל על שלמות הארץ והחשיבות ליישבה ובין דלות המעש מעבר לקו הירוק.

המתח ואף הסתירות הפנימיות בעמדת ממשלות ישראל שבחרו שלא להכריע במפורש בנוגע לעתיד הגדה המערבית תרמו לקריאת תיגר מוקדמת זו על הלגיטימיות של הממשלה לקבוע את גבולות מיום ההתנחלות בתוואי תכנית אלון. ובכל זאת, שבעת ניסיונות ההתנחלות הלא חוקית של הקבוצה מלמדים לא רק על נחישות חבריה אלא גם על המדיניות הנחרצת והעקבית שהפגינה ממשלת גולדה מאיר אל מול המאמץ לקבוע עובדות בשטח. נראה שכבר לאחר כניסת המתנחלים לחברון (שהתקיימה עוד בימי ממשלת לוי אשכול) הופק הלקח והתגבש קו תקיף ובהיר בעניין פעולות התיישבות לא חוקיות. עמדתה העקבית של הממשלה עמדה גם בבסיס הנחישות שאפיינה את פעולת הצבא כלפי המתנחלים הצעירים, שהתאפיינה באכיפה בתוך שעות אחדות את התקנות שאסרו על שהיה לא מתואמת של ישראלים בגדה המערבית. בחינת עמדת החוגים השונים במערכת הפוליטית העלתה כי הייתה הסתייגות רחבה למדי מפעולות פרטיזניות, גם אם ניצבות בבסיסן תפיסות אידאליסטיות. לא רק המערך אלא גם חוגים כמו גח"ל והמפד"ל היו שותפים בסופו של דבר להחלטות הממשלה לפנות את הקבוצה. כך, על אף סיקור נרחב בעיתונות לגווניה, נותרו חברי הקבוצה עם עורף ציבורי מצומצם למדי. התמיכה בקבוצה והסיוע לפעולותיה הגיעו בעיקר מקרב חוגי האופוזיציה הנצית של סיעה קטנה בכנסת - המרכז החופשי - וכן מהתנועה למען ארץ ישראל השלמה, אך לא מגח"ל. כישלונם של חברי הקבוצה להקים יישוב בשומרון הושפע מהתמיכה הציבורית המוגבלת, מנחישות הממשלה וגם מכך שלא השתייכו לתנועת התיישבות מנוסה ובעלת קשרים יעילים עם הממסד.

סיפורה של קבוצת שכם מלמד כי יזמות ההתנחלות בגדה המערבית בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים היו רצופות: הקמת כפר עציון בקיץ 1967, דרך מתנחלי חברון ב-1968, קבוצת שכם בשנים 1969-1970, הקמת קריית ארבע בשנים 1971-1972 והקמת גרעין אלון מורה בראשית 1973. מלבד חשיבות הדין בקבוצת שכם כחוליה חסרה בשלב המוקדם של תולדות מיום ההתנחלות הישראלי, המקורות חושפים כי שיטות הפעולה שהיא נקטה והלקחים מכישלונה נלמדו בגרעין אלון מורה בעת היערכות חבריו למאמץ הקמת ההתנחלות באותו אזור, העיר שכם וסביבותיה, שנים מספר מאוחר יותר. הצלחת תלמידי מרכז הרב לזכות בתמיכה ציבורית רחבה, להניע חברי כנסת מסיעות שונות להצטרף לניסיונות ההתיישבות הלא חוקיים שלהם ולכפות בסופו של דבר הקמת יישוב בלב השומרון נעוצה לא רק בשיטות הפעולה ובלקח שלמדו מהקבוצה שקדמה להם אלא גם ברגשות הקשים שרווחו בציבור הישראלי לאחר מלחמת יום הכיפורים, ולא דווקא בהתרוממות הרוח בעקבות הניצחון המהיר בקיץ 1967.